د استاد احمد علي کوهزاد یاد
او د لمېږ د ۱۰۰ کلن جشن په وياړ

انسانستان

(د مقالو ټولګه)

لیکوال:
محمد انور نومیالی

د بشیر اخګر په زیار

1

انسانستان

ليکوال

کانديد اکادمسسين محمد انور نوميالی

د بشير اخگر
په زيار

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	**انسانستان**
لیکوال	:	**محمد انور نومیالی**
		د بشیر اخگر په زیار
وډون او سمون	:	**م . ن . ازاد**
خپروونکی	:	پښتو ادبي غورځنګ. کوټه
د خپرونو لړ	:	۶۱
کمپوز	:	**فدا محمد محسني**
چاپ شمېر	:	۵۰۰
چاپ کال	:	۲۰۱۳م
چاپځای	:	یونایټډ پریس کوټه

دغورځنګ یادښت

پښتو ادبي غورځنګ د ادارې تر لس کلن جشن "چې د لر او بر و پښتنو لیکوالو د استازیتوب په ګډون د تېر کال ۲۰۱۲م د جون د میاشتې پر نهمه نېټه باندې ولمانځل شو" وروسته د ادارې له خوا د خپرېدونکې مجلې "لمبې" د لس کلنۍ جشن لمانځنې په ځنګ کې د درانه تاریخ پوه اروانښاد "استاد احمد علي کوهزاد" د یاد غونډې تابیا کړې ده او دا ځل یې د جشن او یاد غونډې په ویاړ د چاپېدونکو کتابونو په لړ کې یو داسې کتاب"انسانستان" هم ځای لري، چې لیکوال یې"اروانښاد استاد محمد انور نومیالی" په وجودي بڼه له موږ سره شتون نه لري.

پښتو ادبي غورځنګ دا په پام کې لري، چې ځینې داسې استادان لیکوالان چې اثار یې په خپل ژوند کې له چاپه پاته شوي دي،د پښتنې ټولنې په ملاتړ تر چاپه ورسوي، ولې چې موږ د پښتون تاریخ د پېړیو په اوږدو کې داسې ډېرې بېلګې لرو، چې تل مو په تېر پسې د ارمان لاسونه موږلي دي او ډېر ي درنې علمي ادبي او تاریخي شتمنۍ مو له لیکوالو او پوهانو سره سمي تر خاورو په دې نیامت لاندې کړي دي، چې خدای مه کړه، د سپکاوي لامل یې نه شو، دا ځکه چې موږ د داسې ارزښتونو له ارزښته ناخبره پاته شوي یو.چې داسې اثار د قامونو د سا هومره ارزښت لري او د هم داسې بې ارزۍ له کبله ډېر داسې قامونه شته. چې د ژبې له مړ کېدا سره سم مړه شوي او له منځه تللي دي. اوس هم ځینې پوهان دداسې اندېښنو ښرګندونه کوي، که کومه ژبه علمي شتمني و نه لري، یا د خپلو پوهانو درنښت و نه پېژني، هغه قامونه به د ژبې له مرګ سره سم له منځه ځي، د پښتنې ټولنې د هم داسې ارزښتونو په پام کې د نیولو او درناوي په هیله"

پښتو ادبي غورځنګ، کوټه: پښتونخوا

لړليک

د سريزي پر ځای..........................	۵
انسانستان..................................	۸
د ثورباچاګښتي............................	۱۱
د ښځي او نر ډيالکتيک....................	۳۴
خرکډو..	۳۸
تو کم پېژندنه...............................	۵۴
له يوناني ژبي سره د پښتو خپلوي..........	۶۳
د ملي خپلواکۍ ورځ.........................	۷۲

د خوشال قدر که اوس په هیچا نشته
پس له مرگه به یې یاد کا ډېر عالم

دسریزي پرځای

زموږ دهیواد پیاوړی متفکر، محقق، ژباړونکی، لیکوال او شاعر اروابناد کاندید اکاډمیسین محمد انور نومیالی د ملامحمدنعیم زوی د ۱۳۶۰ ه ش کال دسلواغې پر ۲۹ مه (د ۱۹۲۸ میلادي کال د فروري پر ۱۹ مه) په کندهارکي زیږېدلی، نیکه ګان یې د ارغستان دمعروف (ماروپ) له سیمي څخه کندهار ښارته رالېږدېدلي وو، پلاریې حاجي محمدنعیم د کندهار ښار په چارسوکي دوکان کاوه، ملاطبیعته سړی وو.

محمدانورنومیالي خصوصي تحصیلات اودیني زدکړې د دستار تړلو تر درجې پوري بشپړي کړي او په ځواني کي یې دیو ځیرک ملا په توګه پېژندل شوی وو. له اروابناد مولوي عبدالغفار بریالي سره یې د ملایي د وخته یارانه وه. خو حوادث داسي راغلل، چي ملا نومیالي د ملایي لنګوټه لېري وغورځول او په ذهني لحاظ د فلسفې او عصري علومو خواته یې مخه کړه او د خپل ذاتي نبوغ په زور یې پراخه مطالعه وکړه او د مترقي فلسفې، مترقي ټولنیزعلوم او مترقي ادبیاتو سره لاره یې ځان ته وټاکله، خارجي ژبي (روسي، انګلیسي، عربي او ډنمارکي) کي د مورنۍ (پښتو) او ملي (فارسي) ژبو په شان

زد کړي او د دې ټولو ژبو څخه يې خورا ډېري پخې، درنې او علمي ترجمې په پښتو ژبه واړولې.

د ارواښاد نوميالي فرهنګي او علمي فعاليت د کندهار له طلوع افغان او د کندهار له مجلې راپيل سو او ځوانانو ته ترزده کړي وروسته بيا د ۱۳۵۷ ه ش کال د ثور د اوومې نه وروسته د بيهقي د کتاب چاپولو د موسسې د مشر په توګه يې کار پيل کړ او په ۱۳۵۸ ه ش کال کې د افغانستان د علومو د اکاډمۍ غړيتوب ترلاسه کړ او په دغه اکاډمي کې د ختيځ پېژندني (شرق شناسي) د څانګې علمي غړی او وروسته د دغه څانګي (انستيټوټ) مشر وټاکل شو. ترڅو چې د کانديد اکاډميسين علمي درجه يې ترلاسه کړه.

ارواښاد نوميالی د ۱۳۵۷ ه ش د ثور د اوومې نه وروسته خپل فرهنګي او علمي کار ته زور ورکړی او د ټولنيزو علومو په باره کې يې علمي کتابونه وکښل، په دې باره کې ليکي {... بيانو په ۱۹۷۹ کال (۱۳۵۷ ه ش) کې د ثور له انقلابي ډلې سره د سرکاري (دولتي) زندوبند نهادونه ويجاړ شوه... خپل مات قلمونه مې له نوي سره پتليس کړه او قلمدانونه مې د سپېرو دوړو له ابدي محکوميته څخه راوايسته، د سپيني ږيري په زاړه عمر کې مې د برندي ځواني فرهنګي روحيه راوخوځېده او تر پخوا له په زيات جديت د يو شمېر مسائلو په دقيقه څېړنه او کره پلټنه لګياشوم...}

د استاد نوميالي چاپ او ناچاپه ليکني او ژباړې:

۱) د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي

۲) د کوډو سرنوشت د علمي پلټني په رڼا کي
۳) تخڼونه یا چـــتوینبکي (باندار)
۴) هغه پلا او دا پلا (سفرنامه)
۵) دافغانستـان داتنو ګرافي په باب یوه پلټنه
۶) دوښ سیستم
۷) انسـان او تکامل (ژباړه)
۸) الف لیله یا زر او یوه شپه
۹) دافغانستـان تو کمونه
۱۰) دمیتودولوژي تاریخ د (ا. ژوکوف اثر)
۱۱) هنـد دلـومړي کمـونیزم څخـه ترمرئیتـوب پـوري (دشـرییپادامریت ډانګي، هندي څېړنپوه اثر)
۱۲) دپښتو ادبیاتو د تاریخ تیوریکه طرح
۱۳) د اباسین او هلمند حوزې د ټولنیزو -اقتصادي څېړنو مقدمه
۱۴) دملي مسئلې په حل کي زموږ انقلابي لاره
۱۵) زما دپوهني حدود دحقیقت په مخ کي
پـه آریانـا مجلـه کـي پـه لـسهاوو علمـي، ټـولنیزاو تیـوریکي مقـالې. اسـتاد محمـد انور نومیـالي د ۱۳۸۵ ه ش کـال دمیـزان پـر ۱۲مـه (د ۲۰۰۶ کـال د اکتـوبر پـر ۴مـه) پـه ډنمـارک کـي د ۷۸ کلونـو پـه عمـر دزړه د حملـې لـه کبلـه پـه حـق ورسـېدی. روح دې ښـاد وي. د دې کرښـي لیکـونکی ویـاړ چـي ارواښـاد کاندیـد اکاډمیـسین اسـتاد محمـد انور نومیـالی دنـژدې څخـه لیـدلی او دهغـه دعلمـي او فرهنګـي نـصیحتو څخـه یـې لارښـووني اخـستي دي او دغـه ټولګـه یـې دهغـه دفکـر پـه یاد کي ترتیب کړې ده.

بشیر اخګر

انسانستان

ممکنه ده، چې انګلستان به مو ډېر اورېدلی وي، هندوستان دغسي، عربستان هم دغسي او یوبل ،،ستان،، هم دغسي. خو نن زموږ خوښه ده، چې تاسي له (انسانستان) څخه هم خبر سی او دیوې مختصرې جغرافیې په ساحه کي دهغه حدود وویني. د (انسانستان) جغرافیه البته داسي نه ده، چې دملتو، نژادو، اوبو، غرو، خطوطو او ملکیتو په توسط تشکیلېږي، بلکي دغه جغرافیه هغه فاصلې تشکیلوي، چې د انسان او دطبیعت عالم یې سره جلا کړي دي. (انسانستان) په ټولو اصولو کي له دانورو (ستانو) سره فرق لري. مثلاً انګلستان هغه دی، چې یوازي دانګلیسانو منافع پکښې ساتلي وي او بل چا ته که یې ضرر ورسېدی، خو واوا، که نه ګټه خویې په هیڅ ډول نه ور رسیږي. مګر انسانستان هغه دی چې په ده کي دټوله انسان او دګرده بشر منافع خوندي کیږي. په دانورو ،،ستانو،، کي خو ژوند دیوې دعوې نوم دی، له بله سره او دیوه جنجال نوم دی له ځانه سره خو په (انسانستان) کي نه څوک پرچا دتعرض فکر لري او نه څوک دچا په مقابله کي ځان حمایه کوي. هلته په هرځای کي و هیچاته هیڅ څوک خارجي نه ایسي، بلکي هرځای دسړي خپل کوردی. که دچا سره د (انسانستان) اراده وي نو په دې خبره پوهېده هم ورته په کاردي، چې ځني عادات چې په نورو ،،ستانو،، کي دخلګو

شخصيت تشکيلېدی هلته د پر قيمت نلري او نه دچا په درد خوري، بلکي که له چا څخه صادرسي نوښايي چي د (انسانستان) په شفاخانو کي ترمعالجې لاندي سي، ځکه که د چا خيال وي، چي هلته دي يو انسان پريل يوه بابايي وکړي او آغايي دي پر وړغوي، خو داسي کار هلته کوږتمکن نه دی، او که يو انسان دبل په مقابل کي ځان اصل گڼي او هغه بل بدل ورته ايسي نو داسي بدل خلګ هم هلته ژوند نسي کولای او نه دي موجود او که څوک دبل په عزت کي قدرت ړغوي خو داسي همه غرضه خلګ هم يو انسان غواړي چي بل يو دځان مريي وساتي نو داسي ساهوګان هم هلته نسي چلېدای او که څوک غواړي دبل دلاس په حاصلولو کي ځان چاغ کړي نو داسي تجارت هم هلته په (انسانستان) کي کورنلري، او که څوک غواړي چي پر بل باندي سرلوړونيسي داسي ناقابل سرونه هم هلته نه پيداکيږي، او که څوک ميل لري چي بل ته ځان ټيټ کړي خو داسي ټيټ کسان هم هلته څوک نه پېژني. لنډه يې داچي ددانورو ،،ستانو،، هغه جرړي چي ژوند يې تريخ کړی دی هلته پر يوه مخ ترک نه لري. د (انسانستان) ټوله بشري ادراکات او انساني ملکات داسي کارنه ورکوي لکه په دانورو ،،ستانو،، کي چي آموخت ورسره نيول سوی دی. بلکي هلته دفکر طرز، دسليقي جريان، دعمل سلوک او دغرايزوميل په داسي ترتيب چليږي چي په دا نورو ،،ستانو،، کي تصنيف سوي روحيات دهغو معرضي نسي کولای او نه د (انسانستان) انسان دي موجوده روحياتو تر اوسه پوري ليدلی دی. هغه

انسان چې بېخي د دې انسان تصورنسي کولای ځکه تعدي، حرص، غصب، تجاوز، استعماریت، خود خواهي، قتل وغارت، تعصب او نور د دې انسان لازم صفات کورټ نه پېژني او نه ورسره آشنا دي. لنډه یې دا چې د (انسانستان) اوسېدونکي سړی توب حیوانیت وایسي (؟) ځکه هلته ژوند یو محترم مضمون دی او د ژوند دجمال لپاره بشري جریان شروع دی، چې ژوند دژوند لپاره پخپله طبعي ساحه کي و پالل سي. په (انسانستان) کي هیڅ داسي چاري نسته چې په ژوند کي بې ګټې وي او نه داسي مضامین پکښې موجود دي، چې هغه نه وي موجود، بلکي د ژوند عملي نظام یې د ګردو پر نفعه ولاړ دی او علم یې له طبعي حقیقي احساسه څخه ترکیب سوی دی. هر هغه شیان چې یو انسان له بله څخه جلاسي او یا یې په جنګ ورسره اچوي داسي عوامل د (انسانستان) دښمنان دي او هر هغه ایجابات چې یو انسان پر بل ګرانوي او ورنژدې کوي یې هغه د (انسانستان) په خپل ځان کي د انسانیت د ارتقاء او د انساني ذهنیت د تکامل هغه مرحله بلل کیږي چې د ژوند تکامل کوي د ژوند په معنا. نو ژوندی دي وي انسانستان

عبدالرؤف بېنوا: اوسنی لیکوال. علامهٔ، رشاد خپرندویه ټولنه. ۱۲۸۸(۲۰۰۹) کندهار. مخ. ۱۱۵۷. ۱۱۵۸

د ثور پاچا ګښتي

پخوا زمانه چې به کله یو چیري دسر دولتي مشران ترله واوښته، یا به یو پاچا دبل پاچا پر کټ باندې کښېناستی او یا به یوه امیر دبل امیر پای تخت ځني ونیوی نو پردغسي نیولو او اووښتلو باندي زموږ د پښتني ولس له خوا څخه په عاموخبرو کې د پاچاګښتی نوم ایښوول سوی وو. زیا تره به موږ ته خپلو اناګانو کله نا کله په وطن کي د پاچا ګښتی داسي تېر سوي نکلونه هم کوله چې په جګړو کي به یې یوه ورور هغه بل ورور دواکمنی له تخته څخه وشاړه او یا به یوه تربور دهغه بل تربور سترګي ځني راکښلې څود پاچهي یا امیري مقام ځني ونیسي. دغسي کلونه او دغسي نکلونه به د پاچا ګښتی له نامه سره تېنګ تړلي وه. داچې څونه وګړي به مړه کېدله یا به څونه بې ځایه کېدله او څه راز سړي تودي به پر ولس باندي تېرېدلې او یا په کومه پلمه به څوک پر چاباندي راپورته کېدل، ټوله د نکل هغه منظره جوړوله چې تر ډېره ځایه به په تاریکه کي غوټه وه. خو د کیسو یا افسانو غټه برخه به دهغو کسانو پر نامه راڅرخېده چې یا به د قدرت پر کټ کښېنستلي وو او یا به له هغه څخه رالوېدلي وو. د ګرده تاریخ بیان دهمدغو پاچهانو یا امیرانو دبري یا ماتي، دښېګڼو یا بد ګڼو یوه رښتیا یا درواغو پرېړه وه، چې د پاچاګښتی ډرامه به یې د تخیل د لپاره تمثیلوله. د تېري زماني دغه شان ډرامې

زموږ په احساس کي ديوې خوا لپاره ستاينه او دبلي خوا لپاره غندنه راخوځوله. خو په هر صورت هم دستايني او هم دغندني په دواړو حالاتو کي دغه راز پېښي يو مخيزه د پاچاګښتی په نامه ياديدلې. بيانو کله چي تناوونه لنډ اودنيا سره سوري سوه نو د نورو هيوادونو سره دسياسي، اقتصادي، فرهنګي، اجتماعي او اطلاعاتي پېژند ګويو په راکړه ورکړه کي يو لړ کلمې يا ويي، چي بل چيري يې له وختي څخه رواج موندلی وو، زموږ دژبي ورشو ته راغلې او دلته يې داسي پاخه راته واړوله چي زموږ په ژبه کي يې درايجو کلما تو ځای ونيوی. داچي په خپلو تماتو بو کي يې څه راز معناوي درلودې، تراوسه لاهم موږ ته پوره نه ده روښانه. خو داچي زموږ په ژبه کي يې کومي معناوي واخستې، يوه داسي سابقه ده چي تريوې اندازې پوري يې تول کېدای سي. په دې لړ کي لومړی کلمه چي زموږ د ،،پاچاګښتی،، ځای يې ونيوی، هغه د کودتا کلمه ده. کودتا چي هر شی وه او په هره ژبه کي چي يې کومه معنا درلوده خو زموږ دژبي په خوله او په زړه کي يې په بشپړه توګه د پاچاګښتی ځای ونيوی او ورو ورو يې هغه پر يوه مخ درواجي استعمال له ميدانه څخه وايستله. زما دخپل وخت د ياد خبره ده چي کله به زموږ خلک د شاهي سرکار (دولت) له زند وبنده څخه ډېر سرغاړي سوه اوله سياسي يا اجتماعي اختناق څخه به يې دوتلو هيڅ مجال نه ليدی او يا به دلږ اظهار په ګناه ځني ميړني او زړور کسان د تورو زندانو په کوټه قلفي کي دمرګ ترورځي پوري خاوري کېدله، نو په دغسي

شرايطو کي ،، کودتا ،، هرچا ته د ژغورني او خلاصون لپاره ديوې مجربې نسخې په څېر ښکارېدله. کورټ مې نه هېرېږي چي کله به څوک د پاچا ،، تور ،، سو، نو له ډاره به يې له هغه سره چا روغبړ نه کاوه او له دې څخه به بېرېدله چي مبادا دهغه په گناه به يې ونيسي، ځکه دشهرنا پرسان په استبدادي تاريخ کي دغه راز پېښي خلگو دسر په سترگو ليدلي وې... د پاچا په غضب اخته سې، يوه له هغو سختو ښراوو څخه وه، چي خلگو دخپلو جابرو دښمنانو او غټو غليمانو په حق کي کوله دهغو سياسي اوښتوله مخې چي وخت ناوخته به په نوره دنيا کي د کودتا په نامه پېښېدله او خبرونه به يې مو ږ په راډيو گانو کي اورېدله يا به موږ په اخبارو کي لوستله نو داسي مانا بې راته افاده کوله چي دا ددولت په دستگاه کي دننه يو څو خيراندېشه کسان په پټه سره کښيني دځان او اولاد تر سر و مال او په يقيني ايثار يا فداکاري دخلگو دنجات لپاره خپل ترمنځ ټينگه ايماني ژمنه وکړي څود وسلې په زور يو ټولواک يا واکدار، يا واکمن يا جنرال، يا پاچا او يا کوم بل مطلق العنان صوبه دار له سياسي قدرته څخه واچوي دهغه د زور - زياتي له غمه څخه خلاص کړي. په دې حساب چي کودتا دظلم او فشار له درانه باره څخه ديو اولس دخلاصېدو بريمنه لاره گڼله کېدله. نو هم د خواصو په ذهن او هم دعوامو په زړه کي ديوې سرېدايي ميړانې او قهرماني نوم وو، چې دا ختناق تريشيږې سيطرې لاندي يې عادي وگړو حتى تصور لاهم نسواى کولاى. موږ چي په خپل ظلم ځپلي وطن کي د کوم چاله خوا څخه ديوې

کودتا ساده فکرلاهم ممکن نه ګڼه، نود نورو ځایو کودتا ګاني چي به مو اورېدلې دخپل زړه سوده مو په کوله. زما له یاده څخه نه وزي، چي په مصرکي دجنرال نجیب او دهغه ترشا دجمال ناصر کودتا یې راپاڅېده چي په ۱۹۵۶میلادي کي یې دشاه فاروق دپاچهي کمبله دیوې کودتا په برکت ورټوله کړه، یوه داسي اُمید بخښونکې پېښه وه، چي زموږ ځلمي ځوانان دلته پخپل کورکي لا ورته هوسېدله. ددغي کودتا خبرما دکندهار دطلوع افغان دورځپاڼي په اداره کي واورېدی. هغه زمانه دکابلي سرکار مطبوعاتي مدیرهلته مرحوم محمدشاه ارشاد وو، زه د ورځپاڼي اداري ته ورغلی وم، دمصر دکودتا دخبر له رارسېدو سره حتی دشاهي سرکار ددغه پوره اعتمادي مدیرله خولې څخه بې اختیاره زما په مخ کي داسي هیجاني جمله په لوړ ږغ را ووتله چي: ،، رب دي دغه سنت عمومي کړي،، دده له احساساتي لهجې څخه پوره څرګندېده چي وایي کاشکي دغه دکودتا دود دلته هم عملي سي. بیانو په ایران کي کودتا، ترهغه پس په عراق کي کودتا او داسي نوري سرپرسر کودتاګاني مود تېره په بېلابېلو هیوادونو کي پرله پسې اورېدې چي دسیاسي مورال په حساب یې زموږ دقدرت ښتنان خورا زیات بېرولـه او د آزادۍ غوښتني په مبارزو کي یې دځوان نسل یا نمي روحیه ډېره تقویه کوله. لنډه یې داچي کودتا یوه مطلوبه کلمه وه او معنایې زموږ په تصورکي هم هغه ره، چي یو لږ شمېرکسان په پټه دایثار اوفداکارۍ په روحیه درژیم دبدلون یا اوښتون لپاره ناڅاپه وسله وال پاڅون

وکړي. زمونږ د وطن په سياسي بهير کي هم د کودتا هڅي د محمد نعيم خان او بيا د عبد الملک عبد الرحيم زي په نامه زمونږ ترنظر تېري سوې. خو دا کودتاوو که چيري واقعيت درلودی، بري ته ونه رسېدې، ځکه ديوې فارسي ډرامې په استناد چي ،،حکومت بيداراست،، هغه شنډي سوې او مخکښان يې د اوږده کړاو او زحمتونا که بنديتوب په مصيبت کښېوتله. دسياسي تحول په منظور د کودتا همدغه مقبول يا ملي مفهوم زمونږ په اذهانو کي ځای نيولی وو، خو له ځنګه سره يې وخت ناوخته دانقلاب کلمه هم په اشعارو او آثارو کي دلته هلته غلې په مخه راتله. دسردار داؤدخان اقدام چي دده په مبارکه خوله د وراسته سلطنت رژيم خاتمه يې وويله، هم په رسمي چيزونو کي د کودتا په وياړلي نامه سرکاري اخبارچيانو ونوماوه، په هغه دوران کي بيا يوه بله کودتا د مرحوم محمد هاشم ميوندوال په نامه ټاپه سوه، چي ديو شمېر کسانو دوژلو، ټکولو يا ځورولو سبب وګرځېده او د کابلي خبرچيانو له خوا يې په يوه يا بل تعبير يادونه وسوه. کودتا ګاني چي په نړۍ کي ډيري زياتي سوې اوله تخيلي آرمانو سره هم يې دسياسي مبارزو هيلي تر سره نکړې، نو ورو ورو يې ځای انقلاب ونيوی. د انقلاب په ادبياتو کي دسره انقلاب، زرغون انقلاب، سپين انقلاب او نورو رنګونو انقلابونه هم دخبرو بهير ته راکښېوتله. په دې لړ کي د پرولتاري انقلاب، بورژوازي انقلاب، اسلامي انقلاب، کلتوري انقلاب او داسي نورو انقلابونو وراشې هم ميدان ته راغلې، خو زمونږ په

مجلسو کې چې زیات حساب پر کېدی، هغه لومړی د فرانسې سیاسي - اجتماعي انقلاب او وروسته د اکتوبر سوسیالیستي انقلاب وو، چې زموږ د سیاسي هیجاناتو لپاره یې د الهام یوه سرشاره مایه جوړوله. د همدې شرایطو په غېږ کې هغه ډېره غټه پېښه چې زموږ پرخاوره د ۱۹۷۹ میلادي کال د اپریل په ۲۷ نېټه یاد ۱۳۵۷ ه ش کال د ثور ۷ مه نېټه د کابل په پایتخت کې له یوې سیاسي ګړېې سره راپیل سوه او تر اوسه یې لا دخونړیو ورانیو طوفاني بهیرونه ادامه لري. په خپله نوعه کې د بشري تاریخ یوه داسې ستره واقعه ګڼل کېدای سي چې دوطني، منطقوي او جهاني ابعادو متحول ترکیب یې په نوعیت کې پوره څرګندېږي. دیادوني وړ یې بولم چې که ددې لوی پېښې یا بدي په اړه یو ئیم بیانونه لږیا ډېر را په زړه سي اوښې یا بدي خاطرې یې دواړي د هم هغې زماني له احساسه سره سم په پښتني صداقت ولیکل سي. نوښایي چې زموږ د نیږدې تاریخ یوه ډېره مهمه پاڼه به دا بدي هیري له چپاوه څخه ژغورلې پاته سي. دغه ماجرا چې حتی مرکزي لوبغاړو یې لا هم د اجرا عملي تصور کله نه و کړی، په داسي ډراماتیکه توګه ناڅاپه رامیدان ته سوه. چې چاته دبېري. چاته دأمید. چاته د حیرت. چاته د ذلت. چاته د قدرت او چاته بېخي د خوب وخیال یوه معامله وایسېدله. خو په هر حال ټوله په دې احساس کې په یوه خوله وه، چې خبره خورا زیاته غټه ده، ځکه زموږ خپور عامه ذهنیت چې د اوږده استبداد او نه تمامېدونکي اختناق د سیاسي قدرت له پاخه استقراره سره پوخ عادت

نیولی وونو د داسي یو دم راچپه کېدو اود بېخکي راتسکورېدو فکر یې لاهم نسوای کولای. پردې لویه پېښه د ثور انقلاب، د پر تمین انقلاب، دنوي تیپ انقلاب او بیا په وروسته کې دملي- دموکراتیک انقلاب بېلابېل نومونه په عامه خبرونو او خبرونو کې رواج سوه. د ثور دمیاشتي له نامه سره تړلې دغه درنه ټکه چي انفجاري مواد یې دسختو استبدادي فشارونو او تر تمامه اختناقي دورانونو په خورا اوږده سابقه کې سرپرسر کوتیه سوي وه، دشلمي پېړۍ دسترو تاریخي پېښو په جهاني فهرست کې پوره ځای نیولای سي. دجریاناتو دغه پړاو چي دافغانستان دسیاسي او اجتماعي تاریخ په بهیر کې له نن څخه شل کاله وړاندې تریو لړپرله پسې ټکرونو وروسته دګونډي نظامي یا حزبي - فوجي حرکت پرسلسله راپیل سو او خاتمه یې تردې اوسه (۱۹۹۹ میلادي) پوري لاهم روښانه نه ښکاري، هغه لویه پاچاګښتي یې وبولي چي دمشرانو او کشرانو د پرسرونه یې وخوړله او دافغانستان تر هره ګوټه پوري یې لیونۍ ډ کې او زوروري څپې ورسېدلې. په ګرده هیوادکې داسې څوک پاته نسوه چي دمثبتو ښېګڼو او منفي بدګڼو تراغېزو لاندي یې رانسي. هغه چاچي په دې حرکت کې سازماني ذمه واري لرله، د خپلي ګونډي ستراتیژي پرېنایې ددې خبري حق درلودی، چي نوی تیپ انقلاب یې وګڼي او یا یې دیوې بلي ژبې په همراهي تقلیدي نامه وبولي. دوی البته یوازې دقدرت داخستلو لپاره دنظامي چپاو واحده حادثه په پام کې نه نیوله بلکي هغه ټوله انقلابي پروګرامونه یې په

نظر کې وه، چې یوه نیمه لسیزه وړاندې یې د ټولنې د انقلابي تغیر لپاره په خپلو تبلیغاتو او تعلیماتو کې خلګو ته په ډاګه اعلان کړې وه. دوی به ټوله له ګردښو او یدو سره پرهمدې ځای پرېږدو، چې د خپلو پروګرامونو د تحقق لپاره یې کومه لاره واخسته او پر کومه خوا ولاړه. رابه سو. دخپل وخت هغه یو شمېر جدیدو خیالو یا روښان فکره کسانو ته چې له دې بهیره ځخه ګوښي پاته وه او دغي ناڅاپي پاچاګښتي دیوې غیر منتظره واقعې یا نا ببره حادثې په څېر په خورا غټ حیرت کې واچوله، دغسې کسان تریو څه وخته پوري په دې فکر کې وه چې دوی خو په پخواکې دخلق دموکراتیک ګوند له زیاترو لویانو سره ډېري نیږدې شخصي پېژند ګلوۍ درلودې، نو ښایي چې دوی ته به په دولتي جوړښت کې سمه برخه ورکړي او خولې به یې په غوړو کې سي، خو په ګوند کې دننه چې دولجو پر سر کشمکشونه یا دصوبه داریو پرسر نوي او زاړه تضادونه په خو تېرو کې وه، نو د دولتي لویې هر کاره یا کړي ورځ په ورځ ترداسې اندازې راکوچنۍ کېدله چې په خپله د سرې مبارزې لوبغاړي لاهم په هغې کې نه سره ځایېدله، د توزني هیلې په طمعه دغه کسان چې کرار کرار د دې نوي ګوندې پاچهي له دربار ه ځخه یو مخېزه ناامیده کېدله او د نوي انقلابي واکدارانو له خاص پاملرنې ځخه محروم پاتېدله، نو د لومړي ځل لپاره یې دغه ستره پاچاګښتي چې سرکاري ژورنالیستانو د ثور پر تمین انقلاب معرفي کاوه، دخپل زړه دسرېدو لپاره په پټو خصوصي مجلسونو کې په پښتو ژبه ،،دغوایي اړودوړ،،

بلله. په دغه خندوونکي توکي نامه باندي يې دخپل زړه سوده کوله او د ورپېښ محروميت لبه يې په سړوله، دغوايي نوم له دې اړو دوړسره چنداني ناموسسه هم نه ښکاريدی، ځکه په ګوند کي داسي يو څو پېژندلي کسان هم وه، چي د سياسي مبارزو په دوران کي يې وختي لا دخپل صورت يا سيرت له مخي دځينو بود ګانو دنومو لقبونه د حريفانو له خوا څخه اخيستي وه. دحيواني نومو القاب زمونږ د ژبي په طنزيه يا هجويه کلتور کي چنداني بې سابقې هم نه ګڼل کېږي. ځکه چغال سرور، اوښ لالو، خر ګلو او مار او دراماڼ يې دمثال په ډول يا دولای سم. بله پلا بيا له ګونده وتلي يو ډېر کړولي ګوندي چي پخوا يې ددې جريان وندرته خورا ډېر زلميان راوستلي وه او اوس د محروميت په خړه ورځ کي دانقلابي مخکښانوله رديفه څخه دباندي پيکه ښکاريدې. نو کله چي به ده ته د تقرير واګي په لاس ورغلې. دغه پاچاګښتي به يې د اواز په فشار د،، کودتا،، په نامه سپکوله. دده له لهجې افاده داوه، چي په دې حرکت کي خلګو يعني ده په خپله ونډه نه ده اخستې. نو ځکه پر علمي حساب انقلاپ نه ګڼل کيږي بلکي د يو څو کسانو کودتا ده. دده له وينا څخه ښکاريده چي په نظري توګه يې انقلاب هغه اوونتنه بلله، چي ټول خلک را وپاڅي او خپل سياسي، - اجتماعي سرنوشت پر بل مخ واړوي. د همدې لړ خبرې يې وبللې، چي د جهاني تبليغاتو په آمريکايي سبک کي بيا ،،دثور کمونيستي کودتا،، باب سوه، څود مقاومت داسياسي ادبيات پوخ ورد وګرځي. خو هغه څوک چي په يوه

یا بل دلیل یې د ثور پر پاچاګښتي باندي دانقلاب ښه نوم نه پېژزو کېدی، نو یې په مخالفت کې دې ته ټینګه ملاوتړله، چې دکودتا نوم پر هغه باندي پوخ کړي. دوی غوښته، چې انقلاب دیوې ستایلي پدیدې او کودتا دیوې غندلي پدیدې په څېروښیي، په هرحال کودتا چې یوه زمانه یې زموږ په اذهانو کې ښکلې بڼه درلوده. هغه یې په بدرنګه څېره ورواړوله. په خارجي تبلیغاتو کې دې ټکي ته زیاته توجه څرګندېدله چې د ثور پاچاګښتي دکودتا په نامه محکومه کړي. دکودتا له څنګه سره چې یې بیا د کمونیستي او خونړي کلمات هم ملګري کړه، نو په یوه ټک یې درې څلور مرغی ښکارولې. په پېښور کې یو اخبار چاپېدی او ماچې به وخت ناوخته دهغه مقالې کتلې نو دابه ځنې ښکارېده چې یوازې د ،، کمونیستي کودتا ،، پریې اعتباره کېدو باندي له خپلو سپانسرانو څخه یوڅو خوشمړي لاس ته راوړای سي، ځکه په هره لیکنه کې به یې پرځای یا بې ځایه ددغو کلماتو وچ تکرار هرومرو په مخه راتلی. د ورځو او شپوله تېرېدو سره د ثور خوندور انقلاب چې ګوندیانو او هوادارانو یې په رښتیا یا په درواغو دهغه پرمزو باندي دویاړ ژبې ټکولې، کرار کرار دیو ډېر بې خونده ژوولي شخوند په څېر له خولې څخه تف سو. د انقلاب نامه یا چې دګوند پروژل سوي مشرنجیب الله باندي ډېر وغمېدی، نو یې په رسمي توګه هم په خپله او هم د انقلابي ګوند په نماینده ګۍ پر یوه مخ له خولې څخه وا چاوه او د تمول تر مجهولي ټاپې لاندي یې په خپل نوي اساسي قانون کې دیوه محکوم مفهوم

په توګه د تاريخ خاوروته وسپاره. ده داسي ګومان کاوه، چي په دې چاره به يې درد دواسي اوله دې درانه باره څخه به يې اوږې څه سپکي سي. اوس به خپل پاشلي ګونديان دغه لويه اونه ختمېدونکې پاچاګښتي چي سراسر په ګداګښتي هم بدله سوې ده کله د تحول، کله د تطور، کله د پاڅون، کله د اووښتون او کله ناکله يې بيا دامريکا دسياسي مقاماتو دمزاجي خوښي لپاره دخوشامند په توګه د ثور خونړۍ کمونيستي کودتا بولي، اوربدلي مي دي، چي دخلک ديموکراتيک ګوند د مرکزي کمېټې يو مبتکرغړي بيا خپله دغه وياړلې تاريخي کارنامه نن سبا په جګه غاړه ،،دغوايي خوشايي،، يا،، دغوايي مرداري بللې ده. د ثور جهان شموله پاچاګښتي که دسياسي تمايلاتو يا ناملايماتو له اغېزو څخه لرې څه ګوښې ترکتني او څېړني لاندي و نيول سي، نو د دې واقعيت حدس وهل کېداى سي چي دلته په سيمه کي يو شمېر نړيوال پېچلي مسائل موجود وه او دهغو څرک له دې تکي څخه لګول کېداى سي چي د ثور له پاچاګښتي سره په يوه وخت کي د ايران پاچا ګښتي هم منځته راغي. ما هروخت ويلي دي او بيا هم وايم چي ددې تاريخي بهيرخارجي ماهيت تر هغو پوري څوک په واقعي ډول (توګه) نسي پېژندلاى، څو چي د شوروي د ،،کې.جي.بي،، اصلي اسناد يې د امريکا د ،،سي.اى.اې،، له اصلي اسنادو سره يو ځاى د کمپيوټري پلټني په رڼا کي ترکتني نه وي ايستلي، ددې معنا به داوي، چي زموږ دبدمرغيو عوامل به د قيامت تروږخي پوري يو مخ پټ پاته

سي. نن په داسي حال کي چي د ثور پر تمين انقلاب د انقلابي قهرمانانو له خولې څخه پر يوه مخ لوېدلی دی، خو د ثور د کمونيستي خونړۍ کودتا پر مړه لاش باندي لا اوس هم مسلطه د تبليغاتو مرګوني وارونه کيږي. خارجي هيوادونه او يا دهغو تنخا خواره چي د سياسي ملحوظاتو په خاطر دغه کار کوي، نو خوحق يې دی، چي دخپل منفعت په استقامت کي يې دغه لاره په مخه اخستې ده. خو دلته بيا يو بېچاره خوارکی ګوندي چي نه يې توبې څوک مني او نه يې د اوښ د پل په جوړولو بخښي، خو دی لاجوغېدلی دی چي دخپلي تخيلي تېرني لپاره دغه لويه حادثه يا ستره فاجعه د کودتا په حيث نامه باندي ياده کړي. ددغه رازکسانو عملي ماته د کليوالو هغه پخه خبره راپه يادوي، چي وايي اوزګړی له يوه سره يو څه لاس لګوي، خو خرڅي شرمښ ووينې، نو غړي يې وتښتي او دخوشامند په توګه دهغه ترمخ دمرګ لوري ته پر خپلو پښو ورسره ځغلي. د دې بهير په تاريخي ملنډوکي داراز ګډي وډي لا هم ديادوني وړدي، چي يو وخت زموږ يوه پياوړي څېړونکي هغه مهال چي له کوم راډيويي خبريال سره يې په مرکه کي د ثور پر پاچاګښتي باندي د کرکي په قهرجنه لهجه خپل دک زړه خالي کاوه، نو نيږدې وو چي دنفرت ټوله خروښ تر،، ثور،، خوارکي وکاږي، ځکه د ده دعلمي څېړني سره سم هم دملحدو او هم دمجاهدو غبرګ ټکي دواړه دهمدې ثور په دوران کي د افغانستان پر سر لګېدلي دي. بايد شکرو کښل سي چي داګړی دلړم يا چونګاښ او يا بل ځناور په مياشت کي نه ده

پېښېږي. ثور يعني غويي خولا ډېره پروا نلري ځکه هغه دبقري زوی دی او بقره هغه مقدسه هستي ده چي دخدای دعربي کتاب دهم دې څپرکي دهمدې مبارکي په نامه بلل کيږي. که خبره داسي نه وي، نو په نجومي حساب نه ثور غويی دی، نه هم سرطان چنګاښ او نه هم عقرب لړم. که د الفاظو ترڅېړنيزو ټوکو ټکالو راتېرسو، نو خدای په رښتيا خوښيږي چي له دې ټوله رنګارنګ استعماله سره بيا هم ولاکه موږ سم پوهيږو چي کودتا څه شي ده او انقلاب څه ته وايي. راسئ تر وسه وسه زيار وباسو، چي دڅېړني خبره له کودتا څخه راونيسو او تر انقلاب پوري يې ورسوو. کودتا خو زموږ له پخواني خياله سره سمه هغه ناڅاپه نظامي پېښه ګڼل کېدله، چي يو څو ناپېژندلي سر پېدا ګه پوځيان يې د يو رژيم او يا د رژيم د سرانو دايسته کېدو لپاره سرته ورسوي، خو د کودتا چيانو پېژندنه او ددوی دسياسي تګلاره، نوبيا وروسته کرار کرار، په خپرونو او مرکو کي خلګو ته ثرګنده سي. د دغسي يوه مفهوم له مخي د ثور پاچاګښتي هيڅکله کودتا نسي بلل کېدای، ځکه لومړی خو دا ناڅاپه نه وه چي ټولو خلګو ښه پوره پېژندی او خپل پروګرامونه يې هم له وختي څخه لا په ډاګه اعلان کړي وه. بل نو له پخواني مفهومه سره سم موږ کودتا ته زياتره داسي فکر کاوه چي بايد تر ډېره وخته يې نظاميان اداره کړي. خو ثور پاچاګښتي چي نن سرته ورسېده نو سمدلاسه په دا سبا يې د اداري ټوله دولتي واک دګوند ملکي مشرانو ته ورانتقال سو. بايد داخبره ياده سي چي په افغانستان کي دا لومړی ځل

وو چې نظامي واکداري په ملکي واکمنۍ بدله سوه او بنايي دماتي يو اساسي عامل يې هم دغه نوی بې سابقې انتقال وي چې د دولت په لوړه سطحه کې په سر ورسېدی. دا د ثور دپاچاګښتي هغه بنيادي تکي ګنل کېدای سي، چې له کودتا سره اساسي فرق لري. اوس به راسو دې خبري ته چې کودتا دلوېديځو ادبياتو يا غربي سياسيانو په هنداره کې وګورو. د کودتا کلمه (Coup teat) چې فرانسوی يې بولي، د ويستر په غټه انګرېزي ډکشنري کې داسي ښودل سوې ده: په سياسياتو کي هغه ناڅاپه او غوځ اقدام ته کودتا ويل کيږي چې په تېره بيا دغه اقدام په غيرقانوني صورت يا د قوې په زور ديو ولاړ حکومت د اووښتني سبب وګرځېږي. غربي پوهان زياتره ددې کلمې دسياسي هويت په مورد کي داسي تصور له ځانه سره لري چې کله پر پښو ولاړ يو انتخابي حکومت دنا پېښه نظامي اقدام يا دقوې داستعمال له لاري رانسکوره سي، نو دغه شان حرکت د کودتا په نامه يادېږي. که موږ په رښتيا انصاف همدغه ډموکراتيک پرنسيپ په پام کي وساتو، نو دافغانستان په سراسري تاريخ کي دپرله پسې حکومتونو دولتي بنيادله ډيري پخوا زمانې داهسي کورټ هغسي يوې مرحلې ته کله نه دي رسېدلي، چې هلته ديوه ځل لپاره لاهم يو تاکلی انتخابي حکومت دغربي دموکراسۍ د اصولو سره سم په کوم وخت کي منځ ته راغلی وي. هر حکومت يا ښه يا بد هر کله ديوه بل چاله خوا څخه په زور ايسته سوي دي او هغه يې پرځای کښېنستلي دي. همدغه دليل دی، چې

زمونږ هیڅ حکومت تر هغه مهاله چې زور درلودلی دی، بل چا ته یې ځای نه دی ورپرې ایښی، ځکه ګرده اړه مود زور بالاي زور یوه ناتمامه پروسه ده او د دولتي قدرت لپاره دهمېشنی جګړې دغه مداومه قانونمندي مو کله پټه کله ښکاره تراوسه لاهم په ملک کې روانه ده، یووخت چې مقتول نجیب الله دسولې په منظور ظاهرخان پاچا وطني اشتراک ته راوباله نوهغه یې په جواب کې دنجیب الله حکومت غیرمشروع وباله، خو مرحوم نجیب الله په دې غبرګون کې پوره حق په جانب وو چې ظاهر پاچا ته په ردّه وویې، چې ستاسې حکومت نو کله سیاسي- قانوني مشروعیت درلودی. ظاهروویل، نجیب الله ته نه لرې مشروعیت ده هم لغ کړل سته، دهغه دسلطنت چې خبري سرله نیږدې تاریخه راونیسو، نو رښتیا هم له امان الله څخه حبیب الله، له هغه څخه بیا نادر، له ظاهر څخه بیا داود او له ده څخه نورمحمد تره کي دولتي قدرت په زور ونیوی او هم دغه شان تردا اوسه پسې راځي چې هرچا په هروخت کې په خپل زور یا دبل په زور دحکومت واګې په لاس کې اخستي دي.

دافغانستان په دولتي سطحه کې چې سوله مشکله ده، دلیل یې هم دادی، چې دلته هرڅوک په زور سیاسي قدرت ته رسیږي او زور والا بیا داحق هیچا ته نه ورکوي چې هغه میدان ته راسي اوبې له زوره د وچ انتخاب په قوت دده ځای ونیسي.

ددغه تاریخي واقعیت په پام کې ساتلو سره که د اوسني زماني غربي مقیاسې په نظر کې ونیول سي، نو د افغانستان سیاسي تاریخ له آدمه تر دې دمه پرله پسې د زور بالاي زور یو

داسي بهير دى، چي په عصري معنا مدني دولت يا قانوني حکومت ته کورڼ د راپيدا کېدو مجال نه ورکوي. په دې صورت کې نو زموږ د تاريخ د هري زمانې ټولي پاچاګښتې، د ثور د پاچاګښتې په شمول يو رنګه يا يوشانته نوعيت لري او له دې خبري څخه دا نتيجه را وزي چي يا خو ټولي بې له استثناء څخه کودتاوي ګڼل کيږي او يا خو يوازي د ثور پاچاګښتي د دې سياسي امتياز حق نلري چي په دې بې مصداقه نامه ياندي يا وستايل سي او يا وغندل سي. خوله دې سره بيا هم که چيري د ثور پاچاګښتي د تبليغاتي موډ په سليقه کودتا وبلل سي نو هغه بيا مشکله ده چي کمونستي وګڼل سي ځکه تر پايه پوري کمونستي چين له دې کبله په رسميت ونه پېژندله چي هغه يې کمونيستي نه بلله. د ثور د پاچاګښتي د کودتايي نامه له تبليغاتي اغيزو څخه چي ځان را وباسو نو څېړنه موسم دستي له دې پوښتني سره مخامخ کيږي چي زموږ د تاريخ دغه ستره پېښه بايد له علمي دريځه د انقلاب د معياري موازينو په کچه هم ترکره کتني لاندي سمه وپلټو. د انقلاب توری يوه عربي کلمه ده، چي په زياترو مواردو کي د بدلون يا اووښتون په معنی ترجمه کېدای سي. خو هغه مفهوم چي زموږ په ژبه کي د ،،الثور،، په لغت افاده کوي. زموږ د ژبو په بهير کي د سياسي، اجتماعي، کلتوري، بورژوازي، پرولتاري، اسلامي او داسي نورو ډولونو انقلابي ترکيبونه هم دلته هلته ديوه يا بل هدف لپاره تر استعمال لاندي راغلي دي. خو د ټولو ترمنځ يې مفهومي اشتراک په دې افاده کي راڅرګندېږي. چي يو تسلط

موجود حالت باید تغیر وخوري او نوی کیفیت یې ځای ونیسي. دعمومي تیوري په رڼاکي خبره داسي ښکاري، چي دیوې ټولني وګړي دژوندانه د کاروبار په هلوځلو کي حرکت کوي او دغه حرکت له هره پلوه په مجموعي توګه پرله پسې مخ پرزیاتېدو او پراخېدو وي. همدغه انکشاف بیا په ځان کي دننه دبېلابیلو منافعو ترمنځ خوښ ناخوښه د تساند او تضاد یا اتصال او انفعال دوی سره ترلي غبرګي پدیدې منځته راوړي. ددې پدیدو درسل جبري پروسه هرومرو دا غواړي چي دوګړو په ټولنیزو روابطو کي یې د زیاتېدونکي ودې پرمخ باندي دروازه ترلې نه وي. که ټولنه په مثالي توګه دبخار له دېګه سره مشابه وګڼل سي نو دغه دېګ چي کله په ایشناوکي وي، داور ته په کارده، چي یو منفذ ولري، څو د بخار د ډېرېدو فشار یې د چاودني ترتکاني ونه رسیږي. که چیري دهغه په جوړښت کي د بخاردوتلو یو ټاکلی منفذ نه وي، نو د فشار دزیاتېدو سره هرومرو چوي. یوه ټولنه هم ددې لپاره چي پرله ونه چوي، نو باید وګړي یې دداسي ټولنیزو روابطو په شبکه کي عیارسي، چي دفعلیتونو او حرکتونو د انکشاف مخه یې کلک بندشونو یا خنډ ونو په ټپه نه وي راګرځولې. خو که یې مخه بنده وي، نو هلته که د چا زړه غواړي او که نه غواړي یوه چاودنه حتمي بلل کیږي، ځکه دهغي ټولني په دننه یا د باندي کي داسي شرایط راپیدا کیږي چي دمسلطو ټولنیزو روابطو راګډه شبکه یې پرله وچوي. ددغسي یوې چاودني نوم انقلاب دی، چي په انګرېزي کي د ،،ریوولوشن Revolution،، په نامه

يـاديږي. دغـه لغت پـه قاموسـونوكي د داسـي بـدلون يـا اووښـتون پــه توګــه معرفــي کيـږي. چـي د خلكـو چپـاوي پر ګنـي را وپـاځي ځوپرځـای ناسـت حکومـت پــه مرسـته جمعـي قـدرت رانسـكوره کـــړي او د ټــولني جوړښــت يـــا سكـــښت ســـر چپــــه راواړوي. اقتــصادي او اجتمــاعي دريځونــه بــدليږي نــو سـخت خــونړي ټکرونـه يـې لـه بې رحمـه تـشدد ه سره ملګـري وي. انقلاب نـو يـوه اختيـاري يـا انتخـابي پروسـه نـه ده. بلكـي يـوډول انفجـاري عمليـه ده، چـي پـه يـو ډول د ډولونـو منـځ تـه راځـي او بې بنـد وبـاره سرې لمبې يـې لـه تـورو دودانـو سره تـر ډېره وختـه پـوري لـه خروښـه نـه لـوېږي. دسياسـياتو غربـي پوهنـه بيـا دانقـلاب يـا ،،ريوولوشـن،، پـه مقابـل كـي ،،ايوولوشـن Evolution،، يـوه كلمـه هـم لـري، چـي پـــه تكامـــل ترجمـــه ســـوې ده. دا البتـــه د ټـــولني پـــه مـــورد كي د تـدريجي يـا تكـاملي بـدلون هغـه نـسخه ده. چـي هلتـه دانكـشاف لاري دوګــړو پــرمخ بانـدي ټيــي نــه وي ترلـي او ټولنـه يـې سـوکه سـوکه دنـسبتي ثباتـه سره يـو ځـای د تغيـر پـه بهيركـي د اووښـتني او پرمختلنـي بـشپړتيايي پړاوونـه هـم وهـي. دانـسخه د تـدريجي تغيريـوه عمليـه وګڼـي چـي پـه سياسـي سطحه کـي يـې رښـتينې ډيموکراسـي دبـشري نړۍ پريـوه يـا بـل ځـای كـي د ټولنيزو مبارزو دفـشار ليــاره دمنفـذ پـه توګـه ايجـاد كـړې ده. خـو ددې نـسخې تبطيـق البتـه دسـوچه روښـانه انـساني ذهنيـت پـه كلتـوركي دايجاد او استقرار زمينه پيدا كولای سي.

دې ټکـي تـه بايـد سم پـام راوګرځـول سـي چـي بنيـادي انقلابونـه زيـاتره پـه دووبڼـو يـا ځېروكـي خپـل ځـان پـوره ښـكاره كـوي،

ځکه چې یوېې دماهیت له مخې سیاسي نوعیت لري اوبل یې سربېره پر سیاسي خصوصیت اجتماعي نوعیت لري. کېدلای سي چې لومړی دسیاسي انقلاب او دویم د اجتماعي انقلاب په نامه سره بېل سي. سیاسي انقلاب هغه دی چې په پېښه کې یې یوازي دولتي رژیم تغییر وخوري او پورته، کښته یو شمېر دولتي نهادونه هم له حکومتي مامورانو سره لاندي باندي ترله واوړي راواوړي. خو اجتماعي انقلاب بیا هغه بېخکي بدلون دی، چې د خلکو ترمنځ دملکیت مستقر روابط پرله وشکوي او وګړي ترهغو پوري چې په نورو روابطو کي تنظیم کیږي، سرا سیمه غوندي په یوه عامه او تامه لګه درګه کې یو دبله سره دټکرونو ډ کې وهي. زموږ په سیمه کې په مثالي توګه د ایران انقلاب دسیاسي نوعیت له مخې او دافغانستان انقلاب داجتماعي نوعیت له مخې ټېپیکي تاریخي نمونې ګڼل کېدای سي. د ثور پاچاګښتي دانقلاب په تعبیر او دهغه زیا تره غټې پرابلمونه البته دهغو روابطو له تغیره سره اړه لري، چې دمځکي دملکیت په برخه کې د،،اخ دک،، (دافغانستان دخلګ دموکراټیک ګوند) له خوا ځخه راپیل سوه. که څوک ددغه ملکیت زړه شبکه او پر هغې باندي ولاړ موسسات دبې سنجشه موسسانه تغېراتو له عواقبوسره یوځای تر کتني لاندي راولي، نو په دې خبره یې پوره سد رسېدلای سي، چې دغه د ثور پاچاګښتي ددې پرځای د کو دتا په کوچنو ټې نامه یې اهمیت له نظره واچول سي، په خپل تاریخي ماهیت کې یې دافغاني، منطقوي او جهاني انقلاب پیلامه کښېښووله. ځکه

له لومړي سره څخه دهغه ټوله جریان د هرچا پرلاس باندي دملکیتونو دنیولو، یا ګټلو، یا لاندي کولو، یا خپلولو او یا بایللو یوه ناتمامه لیکلیکه وګرځېدله چي دخاتمې عوضي شبکه یې په نیږدې زمانه کي لاهم نظرته نسي راتلای.
دباندارې دا پارکي پرځای ده چي وایي: زموږ د ثور اړودوړ په کودتا کوچنی کېدی اوس هغه د ټول جهان ترچړپېدو ورسېدی هغه مهال چي دوطن ځوانانو د بیداری په دوران کي د کودتا ایډیال په انقلاب بدلېدی، نو زموږ په تصوري خوبو کي یې یوه داسي مقبوله منظره انځوروله چي ښایي دعمومي اختناق له سیطري څخه مویو مخیزه آزادولای سي او د هر اړخیزه انکشاف لویه روښانه لاري مو پرمخ پرانستلای سي. کوم شاعر یا لیکوال چي به کله دانقلاب توري پېټ یا ښکاره په خپلو آثاروکي ځایا وه، نو دویاړ برېتونه به یې تاوول چي ولازه هم دایم انقلابي یم. دغه زمزمه یوه زمانه دپای تخت دعیاشیو او سا تېریو په شرابي باندارو کي هم د ترنم لپاره موډ ګرځېدلي وه چي: "غلی شاتته انقلاب دی بدلوي دزماني رنګ" له هغو ټولو څرګندو مشخصاتو سره چي د ثور له پاچاګښتی څخه په نړیواله سویه داجتماعي انقلاب یوه تاریخي مورینه جوړه وي، خوبیا هم ځني لا ابالي کسان یا متمایل ژورنالیستان دخپل زړه دسړېدو یا دحق الزحمې دحلالېدو لپاره هر کله دې ته جوړېدلي وي چي د ثور پر انقلاب باندي د کودتا نوم پوخ کړي. دوی په عین حال کي خلګو ته داسي ذهنیت ورکوی، چي کودتا خورانا وړه چاره ده اما انقلاب بیاله عیبه پاک یو

سپیڅلی جریان دی. ښکاري چې د دغه راز کسانو پوره دافغانستان په ستراتیژیکو نیوونو کې ډېرزيات تاثیر له مخه دی... اوس هېډ اوڅر څوزړه نه دی سوړ سوی او نور انقلابونه یې لا هم ورته په نیت کې دي، ځکه نو یا نه پوهیږي او یا نه غواړي چې دا حقیقت سمدم په ډاګه کړي، چې انقلاب، که په هر نامه وي، هغه دورانیو او بربادیو بې جلوه طوفان ګڼل کیږي. دانقلابونو په څېړنو او پلټنو کې هم راز راز ډېري رنګارنګ خبري تللې او را غلي دي، یووخت به داسې ویل کېده چې کله ټوله خلک قهرېدلي راوپاڅي او په یوه ټولنه کي د ژوند سیاسي - اجتماعي سکښت بدل کړي نو دغه شان عمومي قیام انقلاب بلل کېدای سي. موږ همدغه راز اسلامي انقلاب د سر په سترګو په ایران کې ولیدی، چې دوګړو ټولو قشرونو د زړه په اخلاص پوره برخه پکښې واخیسته خو کله چې په سرورسېدی نو د خلګو په درد یې ونه خوړل او دیوه بل انقلاب دضرورت ستونځه یې د وګړو په مبارزو کي پای ته ونه رسول. په روښو سترګو دا واقعیت لیده کېدای سي چې انقلاب که ګرده خلګ وکړي او یا یې یو کس وکړي خو دهغه خوږې ګوړي یوازي د یو موټ کسانو په برخه کیږي. دانقلابونو د تاریخ نتیجه تل تر تله دا حقیقت رابښيي چې،، توري به لالا وهي، مړې به او دولا وهي،، اویا داچې ،، خوشحال خان توري وهي،، منصب سدو خوري،،. د ثور د پاچاګښتي دانقلابي مشکلاتو په برخه کې دځینو یارانو له خولې څخه د ګونډي درسنامو په تقلیدي سلیقه وایي، چورته خبره نه وه او یا پوره بشپړ سیاسي رسد ته رسېدلې نه وه، څو دغه جریان د کتابي

آرمانو د تحقق پر لاره واقعي پړاو ته ورسوي. د داسي انډيوالانو د راويښولو لپاره ګومان کوم يوازي همدومره چيغونه کافي وي، چي د اکتوبر سترسوسياليستي انقلاب له پيله څخه بيا تر ختمه پوري اويا کاله رسېدلو کار ګرانو راوچلاوه او پر لويو جهاني کارنامو يې هم ستر ګي نسي پټېدلای، خو د انقلابي نسل نوو بچانو يې په خپل لاس په کريملين کي فاتحه واخيستله. نن سبا د فرانسي لوی انقلاب ته د انساني عقل په تاريخي محکمه کي هم د غسي يو سرنوشت ګوري. د غربي آثارو په ليکونو کي ماته څو ځلي داسي يوه وراشه په مخه راغلې ده چي وايي: ،،انقلاب خپل بچيان خوري،،. که د اثر ګندونه د انقلاب د پېژندني يوه مشخصه وګڼل سي نو په افغانستان کي خو د ثور د پاچاګښتي روان انقلابي بهير په هر پړاو کي تر دې دمه پوري خپل زيات بچوړي وخوړل او نوريې لا هم پسي خوري. د لوېديځو پوهانو د څرګندوني رښتياني مصداق هم د ثور پاچاګښتي ده چي د کود تا له مفهومه سره بنيادي توپيرلري. په اوسنۍ نړۍ کي چي زاړه او نوي انقلابونه د مدني ذهنيت له دريڅه مخ پر محکوم کېدو روان دي نو هر راز انقلاب، که د کفروي که د اسلام، د هغه مانا وراني ده او ښکلې ښايسته نومونه يوازي د پرده پوښي لپاره وربانــدي ايښوول کيږي، که چيري موږ انقلاب يا کود تا په يوه يا بل ناوړه نامه باندي يوازي ترغندني لاندي راولو، نو د تاريخي پيوند پرهغه لړۍ باندي ستر ګي پټوو، چي د علت او معلول له اصله سره سم يې يوې فاجعې بله

فاجعه زېږولې وي. د تاریخ پیښې د کړیو په څېر سره تړلې دي او هره لاحقه یې د خپلې سابقې زېږنده ګڼل کېږي. د علمي څېړنو په چاروکي د تاریخي بهیر پرله پوري تشریح د هغه راز احساساتي مداخلې مخه نیولای سي چي یو څوک د خپلې خوښې له تماکني سره سم دستایني یا غندني په نیت د تاریخ نه شلېدونکي تسلسل ته د بېلا بیلو مستقلو ټوټو یا ځانته ځانته پارچو په سترګه ګوري. راسئ چي دیوه ژوندي مثال په توګه دا خبره دیادوني وړ وبولو چي نن ورځ ډېر خلګ په افغانستان کي د ننه او ترهغه د باندي د طالبانو له سیطري څخه نفرت کوي. خو د ټولو خوله چي وپوښتل سي نو غټ اکثریت یې دا وایي چي په کابل کي د ،،رب،، د واحد کهوله څخه دیوه رباني ،،ناوړه،، اسلامي دولت وو چي دیوه بل ،،رباني،، دناوړه،،اسلامي امارت،، فاجعه یي وزېږوله. دا واقعیت په هیڅ وخت کي دهېرولو نه دی، چي د کودتا یا انقلاب ترمحکومېدو هغه عوامل دزیات نفرت وړدي چي لږ خلګ کودتا ته او ډېر خلګ انقلاب ته اړیاسي. دواقعاتو منطقي پیوند باید هیڅ وخت له تاریخي پیونده څخه لېري نه سي. نن سبا چي د ثور پاچاګبنتي دافغانستان د تاریخ یوه ضخیمه برخه ګرځېدلې ده، نو که یې شه بولي او که بده، خو ددې لپاره چي د هغې تاریخي هویت په ژورنالیستي تبلیغاتو کي مسخه نه سي، باید په علمي آثاروکي د هغې له عواملو او عوارضو سره یو ځای د ،،اجتماعي انقلاب،، په عنوان ثبت سي. که چیري زما له دغي سپارښتني څخه څوک غاړه پېچي او د کودتا په بې

ځایـه کلمـه د ثـور د پاچاګـښتي هراړخیـزه ورانـوونکي. انقلابـي ماهیـت یـو مخیـزه لـه پامـه څخـه اچـوي نـو زه مجبـوریم د پـښتني ولس هغه تاریخي وراشه درته رادمخه کړم چي وایي:

زريې مړه کړه خوتاسي یې لابدي نه بولي!

له انترنیتي سرچینو څخه

دښځي او نر ډیالیکتیک

انسان دنوعي واحد په توګه هغه موجود دی، چې د بیالوجي په حساب دنراو مادې، په بشري حساب دښځي اوسړي خود کلتوري رابطې په اجتماعي او اقتصادي حساب بیا دماینې اومېړه ددوو ژوندیو عناصرو له موريني يا مبدې څخه منځ ته راغلی دی. دهمدې واحد دهر عنصر یعني ښځې او نر په وجود کې یو شمېر فطري یا ذاتي غریزې داسې تعبیه سوي دي چې دواړه په ګډه دې چاري ته جبراً ګماري چې دنوعي توالد اوتناسل دحیاتي رسالت وظیفه سرته ورسوي. داچې یو عنصرېې کومه دنده مخ ته بیایي او هغه بل عنصربیا کومې چاري اجراء کوي ګرده هغه مشترکې خبري دي چې دیونه او بل ترمنځ متقابله عملیه یې دبیالوجي په پوهنه کې تریوحده روښانه کیږي. خو دښځي او سړي په وجود کې دهمدې غرایزو دخوځېدنې بشري هیجان او احساس بیا داسې پوښتني راولاړاندي کوي، چې دجنسي روحیاوو په پوهنه کې یې تېک جوابونه موندل کېدای سي. دانساني نوعي دڅو ملیوني کلونو تاریخي انکشاف چې دتکامل په نامه هم بلل سوی دی دنر او مادې یا دښځي او سړي نوعي واحدي له بیا لو جیکي فطرته یا عضویته سره یو ځای اجتماعي ساحې ته را وستلی دی او له دې سره سم یې دتوالد اوتناسل غریزي چاري دټولني په شبکه کې د اجتماعي مناسباتو په رنګ رنګولي

دي. لـه بيـالوجيکي اصـله سـره سـم دد ې خبـري ماهيـت پـوره ثرگنـد دی چـي ښـځه او سـړی يـا سـړی او ښـځه داسـي حيـاتي عناصـر دي چـي د فطـرت وظـايفو لـه مخـي پـه وجـود يـا د هغـه دوظـايفو پـه انـا تومي کـي يـو شمېر توپيرونه لري او هم هر يـو يې دخلقـت پـه حکـم د توالـد او تناسـل پـه عمليـه کـي خپلـي تـا کلي چـاري سـرته رسـوي. دانـسـان پـه نـوعي حـساب دوی پـه دواړو يوځـايي هغـه واحـد جـوړولای سـي چـي دد ووگونـو وظـايفو پـه متقـابلو بـشپړولو کي حيـاتي رسالت اجراء کـوي. دوی نـه يـو د بـل سـره مـساوي دي او نـه هـم د يـوه دنـدي ترهغـه بـل فـضيلت لـري. بلکـي دانـساني واحـد دوه لازم غـړي بلـل کيـږي. کـه چيـري کـوم داسي طبعـي. تـاريخي او يـا بـشري عوامـل راپيدا سـي. چـي ديـوه عنـصروجود پريـوه مـخ لـه منځـه واخلـي نـو لـه دې سـره هغـه بـل هـم ديوځـو کلونـو پـه لنډه مـوده کـي دمځکـي لـه سـره څخـه اخيـسته کيـږي. دا هغـه لـومړی پرنـسيپ دي چـي دد واړو عناصـرو دبرابـری بنيـادي پيلامـه جـوړوي. دځـان پـه څېـر دبچـوړو زېږونـه يـا دمثـل توليـد چـي ديـوې نـوعي پرلـه پـسې پـايـښت تـامينوي دطبيعـي قـانو نمنـدی يـوه داسـي دوه اړخيـزه عمليـه ده چـي دبيـالوجيکي پـوهني لـه دريځـه پـه نبـا تـاتو. حيوانـاتو او بـشري موجوداتـو کي دښـځينه جـنس اونارينـه جـنس تـرمنځ دد واړو دتناسلي پيونـد پـه زمينـه کـي دهـر يـوه دبېلابېلـو فطـري وظـايفو لـه پـوره کيـدو سـره راڅرگنـد يـږي. کـه لـه دواړو جنـسو څخه يـوجنس دځينـو عوارضـوله کبلـه ونکـړای سـي چـي دخپـل وجـود فطـري وظـايف سـرته ورسـوي، نو هلتـه دنـوري زېږونـي او

زېږېدني چاره د تل لپاره پای ته رسیږي. که د غه شان منفي عوارض دیوه او یا بل جنس په خوا کي کلي عمومیت پیدا کړي نوله دې سره د نوعي موجودیت یو مخیزه له منځه ځي. د دې څرګندونو په رڼا کي نوبیا داسي خبره چټي ګڼل کیږي چي د یوه جنس تخلیق وظایف د هغه بل جنس د تخلیقي وظایفو په پرتله ددوی لپاره د حاکمیت یا محکومیت په تغیربانـدي ښوول کیږي. د مثل په تولید کي د جنس هره خواداسي ځانګړي چاري اجراء کوي چي هغه بله خوایې نسي اجراء کولای. دوی دواړه یو ځای د نوعي واحد په توګه یو د بله سره د تخلیقي وظایفو په بشپړولو او تکمیلولو کي د نوعي فطرت او خلقت د نده سرته رسولای سي. خو انساني نوعي چي د فطرت له بیالوجیکي خصلته سره د خپل انکشاف په جریان کي د تهولني ساحه هم ایجاد کړې ده، نو یې د کار، د تولید، د جنګ، د ننګ، داداري او داسي نورو تهولنیزو چارو په برخه کي د ښځي او سړي ترمنځ وجودي توپیرونه چي طبیعي منشاء لري دیوه جنس په فضیلت او دبل جنس په فضیحت اړول دي. له دې تغیره سره هغه پرلـن پېچلي مسایل رازېږېدلي دي چي له تیرو زمانو راهسي بیا تر اوسنیو وختو پوري په بېلابېلو فلسفي افکارو، اجتماعي نظریاتو او مذهبي احکاموکي د احساساتي مناقشاتو او افراطي مجادلاتو په بڼه دیوه یا بل جنس په ګټه ارائه سوي دي. ترڅو چي د غه قضیه په اساس کي تریو علمي فورمول لاندي انساني شعور ته لاره پیدا کوي، ښایي تر هغو پوري به وخت په وخت د کلتوري کشالو او دودیزو جنجالو

زیږنده وي. خوددې اهمي مسئلې دروښانه ذهني اوعملي حل لپاره ترهر څه لومړی ددې چاري یوټیک تد بیر په کاردی، چي ښځه سمه- دمه دیو خپلواک موجود په توګه په هغسي پوهنه سامباله سي لکه نرچي په سامبالیږي. له دې شعوري برابري سره دازمینه هم باید په خپله دښځي له خواڅخه دعلمي موازینو په رڼا کي سرښته سي چي دخپلو اړتیاوو دپوره کولو شبکه په اجتماعي مناسباتو او روابطو کي په خپله تثبیت کړي. دنسبي اومالي ارث په برخه کي هم دتوازن یوه نوي دوکتورین ته اړتیا پیښیږي چي ددواړو جنسود رښتیاني برابري رول ولوبوی. داچي دعضوي قوت او جسمي طاقت له کبله دنر غلبه دحاکمیت درجې ته رسېدلې ده لازمه ده، په دې تخلیقي پرنسیپ سره د اعتدال ټکي ته راټیټه سي چي هر غښتلی، قهرمان، پهلوان، مدبر فلیسوف، مخترع او نور یا نور په هر حال کي دخپلو ټولو فضایلو یا غتهبازیو سره بیا هم دښځي زوی بلل کیږي.

ته که راته ووایې چي ښځه خوبې زوره ده
توان دچکې نلري په مازي پوه نسکوره ده
زه بیا هر غښتلی دهر ملک دښځي زوی بولم
مور دی زیږولی پهلوان که قهرمان دی
ښځه بې له نره نربې ښځي نیم انسان دی

خر کدو

زمـوږ د ژوند لـه لویـه بهیـره څخـه دا خبـره راوتلـې ده او د ژبـې زېرمو تـه مـوراغلې ده چي پـه حيوانـاتو کـي ((خـر)) ترټلـى او پـه نباتـاتو کي ((کـدو)) غنـدلى دی. کـه درانـه سـنګين خلـګ وي او کـه سپک لغړيـان، خـو چي کلـه وغـواړي د ترټنـي يـا غنـدني پـه جذبـه کـي يـو او بـل تـه سپکي سپوري سره ووايـي نـو ده ((خـره)) او ((کـدو)) لـه نومونـو څخـه پـه خطـابي لهجـه دخپـل غـضب دسـرېدو لپـاره ديـوې وراشـې پـه توګـه کـار اخلـي. ((خـر)) چي دخـداى يـو خـوارې کښ بـوده دی او دبېرتـه پاتـه ولـسونو پـه ستړي چـوپړ کي يـې درانـه بارونـه پېـړۍ پېـړۍ لـه غـاړي څخـه نـه دي اووښـتي، پـه خپـل اوږده تـاريخ کـي يـې چنـداني ښـه ورځ پـه سـترګونه ده ليـدلې او تـل تـر تلـه يـې پرهـر راز ښـکنځلو، چيخونـو، وهلـو او ډبولـو سربېره خـورا زيـاتي سـتومانۍ ګـاللي او پـه پټـه خولـه يـې د بابـا آدم د اولادې لـه لاسـه څخـه ډيـري نـاخوالي زغملـي دي دابېچـاره ددې پرځـای چـي دزغـم يـا بـرد بـارۍ غټـه قهرمـاني يـې پـه برخـه سـي، دنـاپوهۍ تـاريخي سـمبول لا دلاسـه ګرځېـدلى دی. څرنګـه چـي خرد خلګـو د ژونـد پـه بهير کـي سـهار او ماښـام، دکـار او بـار لپـاره هره شـېبه حاضـر او نـاظر دی، نـو پـر نـورو پلنـډو سربېره يـې د خروالـو خپـل داتـي خويونـه يـا خاصـيتونه هـم دده د تـوري سـوانح پـر ښـټ بانـدي سـر بـارۍ سـوي دي ددې معـاملې پـه نتيجـه کـي نـوبې شـمېره ژبنـي ترکيبونـه يـا بيانونـه

دخبرو په عادي او ادبي زمينه کي عام خپاره سوي دي چي څرګندوني يې د آدم په اولاده اړه لري، خو نوم د خره په بديږي د مثال په ډول ((شين خر)) يا ((موشه خر)) اويا ((اشري خر)) هغه ترکيبونه دي چي د ((سوچي نا پوهی)) اوبې چورته ((خرمستی)) د څرګندوني لپاره په کار لويږي ((خرلوډګلی)) يا ((خرکسي)) بيا دخره په ګډون دالفاظو هغه لنډ بيان دی چي ((انډوخر)) غوندي پر عامه او تامه اداري. اجتماعي سياسي، اقتصادي او اخلاقي ګډوډي باندي بشپړدلالت کوي د زوريـاري، دخره سپارلي، هغه ژور، بامفهوم مه متل دی چي ددې او دنيا په چاروکي د ((زورګيری))، ((خرزوری))، ((خرګيری)) او يا ((خرتوبی)) ناوړه حالت څرګندوي. خښمېدلی پښتون چي کله چاته دمقابلې اعلان ورکوي نو هغه ته وايي چي ((خره دي ايله!)) ياځه ((خروبردي ښکنځم)) خو دماتي په حالت کي بيا داسي ږغېږي چي ((خره کونه يې وکښه)) په سياليو کي لوېدلي کسان چي نه غواړي يو تربل کم راسي نو بيا هم خبره دخره له خرکه وهي او ځان دخره په موقف کي دروي ځکه وايي ((خرچي ترخره پاته سي غوږونه يې د پرېکېدو دي)) د پښتو ژبي دګرامرتېکه داران ښايي داسي ترکيبونوته کيچ پاته سي لکه ((خره درواغ))، ((خرلېوني))، ((خرشوده))، ((خرغول)) او ((خرکافر))، خوکه د دوی له جملې څخه دګرامر يوغټ علامه بيا له بده مرغه پر ((خره نشه)) پېښ سي نو دګرامري پوهي دغرور نشه به يې له سره ورو الوزوي او هغه څه

چي دده پوهي د کاني کرښي بللي دي، د اوبو دسر ليکي به څني جوړي سي. همدارنګه ښايي ديو ناني منطقو خوراغښ استادان له ډېره حيرته څخه د ((ارسطو)) پرېخو مقولو باندي پوره بد ګمانه سي چي کله د ((غريب سرمايه دار)) يا ((جاهل عالم)) په رديف کي د اضدادو پر ممنوعه اجتماع سربېره داهم واوري چي پلاني يو ((خرانسان)) دی ((په پښه ترلی خر))، ((دخره زوی))، ((پرخپل خره سپور))، ((دخره ذات)) اوداسي نور خونو تاسي خپله ښه پېژنی. ((په خبرو کي خر ګوډول)) او يا ((خره خسيانول)) ټول هغه انساني عملونه دي چي بدنامي يې دخره پرغښ باندي ورلوېږي په هغه متل کي چي وايي ((هم فقر کوي هم دي خرلغتي وهي)) بيا هم د خره نوم بد دی، دبا ټک يا باد ک په معرفي کي بيا دهمدې بېچاره حيوان حيثيت ته داسي صدمه رسيږي چي ((خرله باره ولوېدی، خوله باده ونه لوېدی))، پټهان خان ته چي دفلسفې اشتها ورولاړه سوه نو بيا هم د خره ترتيبلې دباندي نه و واتی او د ژوند ټوله ((خربخر ګردان يې)) دغايې په حساب په دې څرګندونه کي راونغاړی چي ((خر د دې لپاره دی چي شپيشتي پر راوړل سي او شپيشتي بيا د دې لپاره دي چي خريې وخوري)) يا خو يې د مادي نړۍ ليد دا واقعيت پښتو ته وسپاره چي ((ساړه دخدای په روی نه ګرځي، خو د خره په ځل ګرزي)) د پلار نصحيت په زوی نه پوري کېدی نو په آخر کي يې خپل خښم تر دې ترټلي حيوان داسي وکښی چي ((خريې واهه ګلوته، دی رهي وو غولو ته))، ((دوا پرغره، سارايان

خره)) هغه متل دی، چې د غرو د ګلو او بوټو په باره کې یې بازاري په خپله پوهنه ویاړي او د ناپوهۍ له بابته پر کلیوالو باندې د خرو ټاپه لګوي، ټوله خلک غورځي، پرځي، لوېږي رالوېږي، اوړي را اوړي، خو د دې پټ خولي حیوان دغه راز لوبې بیا په خورا ناوړه نامه خرچیلکې بولي او د شود ګانو لغتې وربانـدي تمثیلوي. د آخري زمانې خر جدال یا خردجال په اسلامي ډرامه کې چې یو سترګی کوږ ګرسپیځلي مومنان د جنتي حورو او غلمانو له مستي میني څخه د تل لپاره محروموي، هم د خره منفور شخصیت او هم د ده بد بویه خوشایي ډېر روښانه نقش لري. ((د خرجدال کته)) بیا د یوې داسې ناتمامه جنجالي قضیې نوم دی چې په هغې کې ((نه خر مردارېږي او نه د سپي امید څنې شکېږي)). د ځاني ملکیت په مقیاس د انساني ارزښت درجه د خره له برکته په دې پښتو متل کې ډېره ژوندۍ تمثیل سوې ده چې وایي ((خرنلرې، خرنه ارزې)) هغه څوک چې د اوسط له کلتوره څخه ټیټ ناخبره وي، نو ده په غندنه کې د زیار کښ حیوان له نامه دا ډول ناوړه استفاده کېږي چې ((یا نه کوي یا د خره کوي)).
((خربدلان)) بیا د ((خرکار)) او ((خرینه)) یا ((خربه)) په څېر دیوې حرفې نوم وبولي چې ټولنیزه درجه یې د خره له شامته ډېره ټیټه ښکاري، ((خپل خر تر اوبو پوري ایستل)) یوه داسې وراشه ده، چې د خره مذمت او د خاوند همت یې څنې څرګندېږي. له تاریاکي څخه د شپې په توره دریله کې ((ابجوشه)) ورکه سوه. څراغ یې راوړی او کری، شپه یې پر

سرواخيسته چي هغه پيدا کړي چا پوښتنه ځني وکړه، چي څه شي لټوي؟ ده وويل ((ابجوشه)) راځخه ولوېده او ورپسې ګرځم هغه ورته وويل، ((ابجوشه)) خوږيو پول نه ارزي اما ستا په څراغ کي د ډېرو پيسو تېل ورپسي مصرفيږي، تاريا کي پر راغبرګه کړه چي زه پر تېلو نه يم، خو ډارېږم، چي کوم ملا به پرېپښ سبي او ((خرجوه)) به يې کړي. ليکوال له جيبه قلم راوکيښ، په خوله کي يې ونيوی او بيا يې د غوږ په درز کي کښېښوی، بيرته يې راواخيست او په لاس کي لاندي باندي څو واره واړاوه، خو مضمون نه ورتلی، چي څه وليکي، چا پوښتنه ځني وکړه، چي څه درپېښه ده؟ ده بې اختياره ورته وويل ((ولا خربې مضمونه يم)) زما دماشومي خاطرې په يادابښت کي ((خريشوی)) هغه کلمه ده، چي په کندهار کي دامنييې يو جابر کوتوال په زياتره د کندهاريانو دسپاوي لپاره استعمالوله. نورنو ((په خروکي الفت)) دهغې مشهورې لطيفې نوم دی، چي ابتکاري اړخ يې ((د ګل باچا الفت)) د حاضرجوابيوله جملې څخه يو بې ساري شاهکار ګڼل کيږي خو تر دې شهکارلابښه ډېر کلونه پخوا په کندهارکي يو تابلده کليوال چي دخرو درانيولو او خرڅولو په مارکيټ (ګنج) پسي ګرځېدی، نو په لاره کي پر ((تاج اخند زاده)) پېښ سو او له هغه څخه يې وپوښتل چي کاکا جانه داد خرو ګنج چيري دی؟ هغه سمدستي په جواب کي ورته وويل چي همدا اوس دلته ځای پرځای يې په منځ کي ولاړيې. د پښتو په شعري ژبه کي يو ډېر عالي تصوير چي زموږ د پسمانده شرايطو په غېږ کي د

خره پردریځ باندي جالبه رڼا اچوي د شاعر په هغه بیت کې پوره لیده کیږي چي وایي.

چېري چي د ګل په ونه پوري خرتړلی دی
هغه زموږ کلی دی

د غه بیت تر هر څه د مخه ما ته د کندهار هغه مردار خور حاجي را په یاد وي. چي په اویا کلنۍ کي یې د څوارلس کلنې ګلالۍ سره د اسلامي نکاح په پړي باندي تړل سوی دی. د کندهار دیوه پښتو انی شاعر ولي محمد مخلص هغه تاریخي مناجات هم کورټ د هېرولو نه دي، چي د تولنیز ژوندن له نا کردو څخه د ځورېدو په خاطر او د زغم د حاصلېدو په هیله به یې تر هر لمانځه وروسته خدای ته د ایمان د سلامتۍ پر ځای په ډېر لوړ آواز دا رنګه خواست کاوه، چي ((ربه خرمي کړه!)) لیونیان هم د خره له موجودیته څخه ستر ګي نه پټوي ځکه د ((غندو)) لېوني هغه خبره مي کورټ له یاده څخه نه وزي، چي یوه ورځ یې مردار سوی خر په لاره کي لیدلی وو او له ده سره یې دا غم وو چي ((آیا ایمان په یې تېر کړی وي او که یا؟)) په دې لیونۍ وراشه کي موږ ته د ((هالنډ)) د نامي فیلسوف ((سپینوزا)) د ژوري فلسفې جوهري رمزیه مخه راځي. که تر سرحد ور تېر سو نو اورېدلي مو دي چي په ایران کي ځیني کسانو د ((حزب خران)) په نامه یو ګوند جوړ کړی وو. اوس دا نه ده معلومه، چي د غه ((د خرو ګوند)) څه سو او د انحلال یا اقتدار کوم سرنوشت ته ورسېدی. خو د خرو له ذاتي خصلت څخه دا لیري نه ده چي په یوه لارکي هم یو د بل سره د خر تو بۍ ډکې وهي او له درنو

انډیوسره یو ځای یو دبل ترپښو لاندي کیږي. په دې زه نه پوهېږم چي ملانصرالدین دخپل خره له برکته شهرت پیدا کړی وو او که یې خره دملانصرالدین له بابته ښايي، تیک جواب به یې دمسکوک دخر شناسی په انستیتیوټ کي له ((کان ګوفوسکي)) څخه لاس ته راوړی، خو په تاریخ کي د خره د درناوي په اړه دایوه استثنايي پېښه ویولی. چي خواجه حافظ وايي:

اسپ تازي شده مجروح به زیرپالان
طوق زرین همه درګردن خرمي بینم

یا داچي شیخ سعدي بیاد آس دګوندیتوب په وړاندي دډنګر خره تریکي هم له پامه نه اچوي:

اسپ تازي اګرچه به نازد
لاشه خرخویشتن نیا ندازد

خو یو بل وخت چي یې بیا مناسبات ورسره خراب سوي دي نو د خپل قهرزوریې داسي ترکښلی دی:

خرعیسي اګربه مکه رود و بیا ید هنوز خرباشد

امادلاهور علامه اقبال بیا دډیموکراسی په توهین کي دخره ماغزه داسي تحقیرکړي دي.

که از مغزدوصد خرفکر انساني نمي آید

دخره پرتهولو ښېګڼو او بد ګڼو سر بېره چي کله د سپېد و پروخت د چرګانو یا چړیانو د آذانو اوریانګو شرنګ وي، نو دی هم دخلګو د راویښولو لپاره دجاز خپله هغه غړنګه نه سپموي، چي دستایني پر ځای په دې مقدسه غندنه باندي دخدای په ژبه

د تل لپاره محکومه سوې ده، چې ((ان انکر الاصوات لصوت الحمير)) ددې لپاره چې ترټلې خرموغندلی کډوونه خوري او يا په دې روان بيان کې د هغه حق لاندې نکړي، نو خربه دلته ترلې پرېږدو، وخپلو خرکارانو ته او رابه سو د خپلو پالېزو کډ وانو ته (کډو) ماجراوي هم تر خره په کمه نه دي ساده، سوډل، سوډر، کوته ذهنه. بې مغزه او بې سوچه سړي ته زموږ په ژبه کډوو وايي ((په کډوکي ډېره اچول)) يا ((سر کډوکېدل)) او ((يا څوک کډوکول)) داسي وراشي دي چې د کدو نباتي حماقت د تمثيل په توګه داجتماعي يا مزاجي حالت په څرګندونه کي تر استفادې لاندې راولي. هغه ناپوهه بوده او دابې مغزه نبات چې بيا کله په لفظي ترکيب کې سره سوځلای سي نو دښځو په ګټه دنارينه دستري شودګی او غټي لودګی دافادې لپاره د ((خرکډو)) يو خاص امتيازي لقب منځ ته راوړي.

ښځمني بايد شکر وکاږي، چې زموږ د خرو کډوانو له خوا څخه د ((خرې کډی)) ترکيب لاتر دې آنه د ژبې بهير ته نه دی راغلی، خدای دي د ژبې ډاکټران په دې نيمګړتيا باندې نه خبروي، ولي که يې ورپام سو نو چې مخ را اړوې بيا به يې د بې بې سي له لاري د ويندو يانو د وچې تکرار په زور پښتو ته ورننباسي، اوس چې موږ د کډوانو پالېزته راغلي يو، نو ګورو چې کډوان څوک غټ دي څوک واړه دي څوک يې ژړ دي په ډولونو کي توپير سته، په رنګونو کي تغير سته څوک ساده څوک په ټه داره، ځني ښکلي او ګلداره له در کډوانو يا کډوګانو

ځخه یو زیات شمېر یې دغه الپاره کبابېږي، پخېږي او خوړل کیږي. زموږ په سیمه کې یو مذهبي غوندي فولکلوروایي، چې کډو څوک وخوري نو په نس کې یې لس ورځې دخدای ثناوایي، خوپته دي نه وي چې د ډاکټری په یو کتاب کې مې هم دا خبره ترنظرتېره سوې ده، چې د کډو خواړه دنس د داخلي ناروغیو لپاره ډېره اغېزناکه دوا ده. دغندلي کډو له طبي کرامتو ځخه چې راتېر سو، نو رابه سو، د ده هغې کارنامې ته چې دانسان لپاره یې دسیندونو اوسمندرونو د اوبو پرمخ باندي د تګ اوراتګ امکانات برابر کړي دي. داهغه د آوبازی کډو دی، چې ښايي دناپایه رودونو او دریابونو پرسطحه باندي یې دانساني سفرلومړنی آساتتیاوي منځ ته راوړي دي او د((سل))،((توتین)) یا ((جالې)) غوندي انتقالي وسایل یې دبحري لارو لپاره د ایجاد ترسویې رسولي دي، پردغه مهمه استفاده سربېره ماپه خپلو سترګو د کلو او باندو په لوښو کي داوبازی داسي کډوان لیدلي دي، چې سربه یې ځني غوځ کړی وو او دشیانو دخوندي ساتلو لپاره به دقوطیانو یاد نسوارو او نورو دبلیانو په څېر کار ځني اخیستل کېدی، ښایي پر دې بیان باندي لا داتېکي هم ور زیات سي، چې د کډو په وجود کي دا امکان له ورایه ځخه لیدل کېږي. چې د((زېرېغلی)) په شان دموسیقي یوه آله ځني جوړه سي، په کندهارکي ((سکندر)) ناتېکي دماسکونو یا ناتېکي مخونو د جوړېدو لپاره هم د اوبازی د کډو له وچه پوسته ځخه پوره کار اخیستی. اوه! دا خومي لا بېخي له یاده وتلې وه. چې نیږدې

سل کاله پخواله ژړوکډوانو څخه دمرګوني وسلې په توګه بلواګرو په کندهارکي کارواخيستی او دهغو په ويشتونکو وارونو يې درياکاري شريع ستر قاضي دخرقې مبارکي په غولي کي دخدای ديدارته ورواستاوه خو که پردې سربېره رومي مولانا د((کېږديدی، کدوراني)) کارتنوي، افسانه هم ورسره راپه زړه کړو.نو دکډو ستر کرامتونه دخره له برکتونو سره غوږ په غوږ برابرېږي.

داتوله راز په راز کډوان چي يو دبل په اړخ کي ترکتني وباسو، نوارو مرو دهغه واړه کډوجالبې ننداري ته هک حيران پاته کيږو، چي نوم يې د((نسوارو کډو)) دی، زموږ وګړي چي دخولې نسوار کوي، نو په دې کډو کي يې له ځانه سره خوندي ساتي او دضرورت پروخت استفاده څني کوي. دا عموماً يو رنګين، ښکلي، نمايداره، ډولي، نقشي، ظريف، نفيس، زړه وړونکی، حيرت پاڅوونکی، کوچنوټی، منډولی اوګلالی کډودی، چي د انساني هنر ښکلايي اغېزې ډيري ښې څرګندوي، چي پرطبيعي موجوداتو باندي يې تېلای او يا تر پلای سي، پخوا زمانه چي کله به موږ دنسوارو دغه راز هنري کډوچيري وليدی او دهغه په عجيب وجود کي به مو سر ترپايه دبرآمده نقاشي ګلونه اوښاخونه وکتله، نو هېښ به ورته پاته سو، چي څرنګه دغه بشري نقاشي دکډو په طبعي وجود کي ځای پرځای سوې ده. له ښه مرغه يوچا ته چي ددې هنري چاري طريقه نوره ورمعلومه وه، نو زموږ سر يې داسي راخلاص کړ: دا په ذات کي يو ساده کډو دی، که په جوړنګ کي خپل سرته

ایله وي نو هیڅ راز هنري یا خو بشري نقاشي یې په وجود کي ځان نه ښکاره کړی، خو د دې لپاره چي د هغه طبیعي وجود د بشري هنر له ډیزاین سره سم د نقاشۍ یو ټاکلی شکل واخلي، نو د دې فن ماهر کسان تر هر څه له مخه د ختو څخه یو قالب جوړوي، دا قالب چي باید دوې پلې ولري، په دننه خالیګاه کي یې د کډو د هنري شکل لپاره د نقاشۍ طرحه شوی ډیزاین برابرېږي. هغه مهال چي د کډو په جوړنګ کي د ګل تر اچولو یا رژولو وروسته د کډو ورکوټی وجود را ښکاره شي، نو سمدستي یې د دغه قالب په دننه کي ایسار کړي او د قالب دواړي پلې پر هغه باندي ټینګي راوتړي، د کډو وړوکی بدن چي له یوې خوا د جوړنګ سره پیوند وي او خپلې ذاتي ودې ته ادامه ورکوي خو له بلې خوا بیا د قالب په منځ کي د دننه د خالیګاه په بڼه طرحه سوی شکل ډکوي، چي په نتیجه کي یې مقوشه هنري څېره اخلي، بیا نو د همدې کډو تر پخوالي او وچېدو وروسته چي کله د هغه د قالب پلې خلاصي سي، نو له منځه څخه یې د نسوارو یو داسي ګلالی کډو لاس ته راځي، چي هنري ننداري ته یې لیدونکي هک پک پاته کېږي، د نسوارو د غه راز کډوان چي یو وخت له مزاري څخه کندهار ته راتله، نو هلته یې د مزاري کډوانو په نامه یادوله، دوی ته پر دې عجبي نقاشۍ سربېره د سپینو زرو داسي خولې له خولبو سره هم زرګرانو وراچولې، چي د ظریفي میناګرۍ د هنر مهارتونه به یې هم ښکاره کولـه، خلګو به ویله چي د پاچهانو نسواري کډوان د سرو زرو خولې لري او په دې حساب نو د پاچهانو کډوان د نورو کډوانو

پاچاهان ګڼل کېږي، په نن زمانه کي که څوک په دې بریالی سي، چي د دغه شان هنري کډوانو یوه مجموعه برابره کړي، نو سربېره پر هغه چي ښایي دانتیکو آثارو په جمله کي به یې یوه نوې شوقي مشغله رادمخه کړې وي، بلکي یقیني ده، چي د ګڼو وطني هنرونو په ردیف کي به یې یوه باارزښته ابتکاري نندارهٔ هم خلګو ته وړاندي کړې وي. دا په زړه پوري خبره خو مي لا له یاده وتلې وه، چي د کډو له ښخه څخه زمونږ دویاړلي تاریخ سترو واکدارانو داسي جبروتي استفاده کوله، چي په هغه کي کیندلي چاپ یې ((د کډو مهر)) باله او د دې مهر ستر دولتي اعتباریې ترنن ورځي لا د ((تاپې)) په لایزاله اهمیت کي ژوندی پاته دی. ((د کډو مهر)) چي د هر لوی امیر لپاره د قدرت چلولو یوه قاطعه وسله ګڼل کېده او د هغه فرهنګي خلایې ورډ کوله نو ځکه د امیر او یا د هغه د کډو په ویاړ د ((امیر کډو)) وراشه منځ ته راغله. هغه راز لکه ترټلي خرچي د ژوندانه په چارو کښي د انسان په ښه ورغلي دي، دغه رنګه زمونږ غندلي کډو هم په تېره بیا په خپله هنري بڼه کي د یوې ژوري تیوریکي مسئلې د روښانه تمثیل لپاره ترګټوري استفادې لاندي راتلای سي، ځکه د نسوارو هنري کډو او پر هغه باندي د قالب مسلطه عملیه چي ټوله سرتر پایه په پام کي ونیول سي، نو ښایي په تصوري ساحه کي مونږ ته د هغې پروسې یوه برخه سمه د مه تصویر او یا د روان بیان په ژبه ((خرفهم)) کړي، چي د کتور اجتماعي سلطه یې د یوه قالب په څېر د بشري وجود د ظاهري او باطني کړو وړو په تشکیل کي

سرته رسوي. کلتور یا فرهنګ په ډېره لویه معنا د اجتماعي ژوند هغه ټوله مادي خصوصیتونه او معنوي کیفیتونه په ګډه شاملوي، چې د یوې ټولنې یا یوه هیواد، یوې سیمې یا یوه محل، یوې قبلې یا یوه خپل، یوې طبقې یا یوه قوم، یوې ډلې یا یوه توکم، یوې فرقې یا یوه ګوند او حتی د یوې کورنۍ یا کهول غړو ته د عادتونو، دودونو، ذوقونو، رواجونو، لباسونو، خورکونو، هنرونو، فکرونو، ارزښتونو، ژبنيو جریانونو، خویونو، چلندونو، برداشتونو او سلوکي ډولونو په ظاهري او باطني تشکیل کې اجتماعي توحید ورکوي. په دې حساب نو کلتور د یوه داسې قالب یا ظرف غوندې مثال لري، چې د هغه په مسلط شکل کې را زېږېدلي انسانان هم له ظاهري او هم له باطني پلوه ځانته خپله ټاکلې اجتماعي بڼه اخلي. خو د کلتور او بشري فرد ترمنځ بېلوالی هغه راز نه دی، لکه د ختو قالب چې یې د کډو له وجوده لري، بلکې دلته هغه فرد چې په خپله د کلتوري ظرف مظروف وي، د نورو افرادو د اجتماعي تشکیل لپاره بیا په کلتوري اعتبار د ظرف یوه - یوه برخه جوړوي. دا نو داسې مثال لري. لکه ثمرته رسېدلې منقوش کډو چې د بل زېکې کډو په نسبت د قالب په څېره خپله بقا ساتي دا د ظرف او مظروف ترمنځ متقابله عملیه چې د کلتوري هویت او انسان ترمنځ په ګډه رابطه کې ځان تثبیتوي. خو په کلتوري قالب کې بیا د خولې له ځینې لهجوي جوړښتونو. لباسي ډولونو او حیاتي طرزونو څخه رانیولې بیا د انسان د باطني ذات یا ذهني هویت تر ټاکلې شکله پورې ټولې ځانګړتیاوې ټینګېږي. هر

کلتور په هر حالت کي چي وي، کـه لـه يوې خوا يو تاريخي محدوديت هم ګنهل کېداى سي، ځکه بشري قضاوتونه، حکمونه، چلندونه او برخوردونه زيـاتره دهمدې محدوديت په دايره کي ځان سامبالوي. کله چي دوه يا زيات بېلابېل کلتورونه د بېلابېلو ګروپه وسيله د تقاطع په حالت کي راسي نو د شعوري انتباه يا برداشت د توپيرله بابته خورا عجيبي ماجراګاني منځ ته راوړي، او د کنهو ترمنځ د مجلس په څېر دسمي پوهېدني ترڅايه نه رسېږي يو وخت چي د امريکا د سولوي خدمتګاران افغانستان ته راتله، نو د کلتوري تقاطع يا کراس کلچر Cross Culture په نامه دوى ته وختي لا يوه خاصه ښوونه او روزنه ورکول کېده، څو دخلګو ترمنځ دخپل کار په جريان کي خپلو داسي کلتوري حرکاتو ته متوجه وي، چي دافغاني کلتور په ساحه کي ناوړه نتايج وربانـدي رابنا کېږي مثلاً دباد پرېکېده د امريکايي لپاره ببخي يوه عادي خبره ده خو د افغانانو په منځ کي دسپکاوي ډېره غټه ماجراځني جوړېږي کلتور چي په خپل کليت سره دهر چا په ظاهري او باطني وجود کي ځان تثبيتوي، نو ځکه پر هر چا باندي دځان په اندازه ګران وي او په لا شعوري يا غريزي توګه تر نورو لا ډېر ښه هم ورته ايسي. د پرېدي کلتور ځيني مظاهر زيا تره دخپل کلتور په احساس دسړي حيرت او يا کله نا کله نفرت را پاروي، خو که دښه يا نا ښه کلتور پوښتنه دعلمي يا منطقي پرنسيپونو له مخي راوړاندي سي، نو د ژوند د موازينو په حساب هغه کلتور دستايني وړ ګرځېداى سي. چي د تهولنيز

ژوند دسوکالۍ په برخه کې نقش لوبولای سي. که د کلتور تاریخي نوعیت په کلي توګه ترمقایسې لاندي وکتل سي، نو ښایي چې دنوي او زاړه یا د پاس او ټیټ یا د پرمختللي او بیرته پاته په نومونو باندي پر دوو ډولونو سره ووېشل سي زیاتره هغه کلتوري عناصر چې د اجتماعي عاداتو په پروسه کې ځان ټینګوي، د بدلون له بابته هم په یوه رازنه دي ځیني په آسانۍ سره په نورو باندي بدلون مومي. خو ځیني نور یې بیا ډېر کلک مقاومت کوي او د پېړیو په دوران کې ثابت پاته کېږي، په هر صورت کلتوري پروسه چې په خپل ذات کې یوه منقوله یا عنعنوي تاریخي- اجتماعي عملیه ده، نو تش په معقوله منطقي فیصله او یا توصیه باندي له منځه نه ځي. همدا دلیل دی، چې کلتوري انقلابونه که په قومانده اداره کېږي نو چنداني مطلوبه نتیجه نه ورکوي.

هغه کلتورونه چې یو دبل سره شباهت یا نیژدېکت ولري، نو یو پربل باندي مثبتي اغیزې اچولای سي، خو که په تضاد کې راسي، نو دړانده ټکرونو په څېړیو دبل سره ډغري وهي کلتوري تحمیل په نن زمانه کې هیچېري او دهیچا لپاره کورټ دزغملو وړنه دي، اما که د ټولنو ترمنځ راوپاخي، نو دلاینحله شخړو او نا تمامه جګړو سبب کېږي. که چېري کوم کلتور دیو شمېر وګړو په وجود کې له خپل اصلي ټاټوبي څخه بې ځایه سي او د پردي کلتور په منځ کې ولویږي، نو ارو مرو د پردېسانو ترمنځ د یو ډول کلتوري حساسیت عارضه راپیدا کوي. ځکه له یوه پلوه د هغه دخوندي ساتني د لاري

هڅې راپیل کېږي. خو له بله پلوه خوښ، ناخوښ په بېړه یا ورو ورو په حتمي توګه د پردي او مسلط کلتور تر طبقې غلبې لاندې په یوه یا بل نسل کې د ادغام یا انحلال تر درجې رسیږي اما په اوسني وخت کې یو زیات شمېر بصري او سمعي سامانونه د کلتوري میراثونو له اوږده پایښته سره ډېره زیاته مرسته کولای سي. په هرصورت د خپل او بل کلتور تر منځ اصطکاک یو هم له هغو عواملو څخه ګڼل کېدای سي چې د پرد یسې په حال کې له کلتوري پلوه څخه دوګړو روحي موازنه تر ډېره ځایه له منځه وړي.

شک نسته چې د بېلا بیلو کلتورونو مشاهده او له هغو سره د خپل کلتوري فکر له بصیرته سره پوره مرسته کولای سي. خو ددې لپاره چې څوک د خپل کلتوري محدودیت د ړانده ذهنیت له اغېزو څخه تر یوه حده په امان پاته سي، نو په کار ده چې هغه ته خپل لاشعوري محدودیت چې تاریخي نوعیت لري، د تل لپاره شعوري سي او د بل چا په نسبت همدغه شان معاذیر په پام کې وساتي، د کلتور له هر راز قالبي محدودیت یا کړوئیت سره - سره بیا هم انسان د کړو برخلاف یو ژوندی او د تحول له بایته یو فعال مخلوق دی. چې د بشري روحیې په سپېڅلي معیار له هر راز قالبي زند وبند ه څخه په شعوري توګه ځان آزادولای سي. دا د انساني کلتور هغه اوچت دریځ دی. چې له دې دریځه څخه یو انسان د بل انسان په نظر کې پردی نه ایسي. لاکن هغه څوک چې د رواني دنیا له انساني اغېزو څخه ځان ګوښه ساتلای سي او د خپل خدایي استعداد په برکت پر خپل

تـاريخي کـړوئيت باندي ټينـګ پاتـه کېـدلای سـي، نـو هغـه ددې حـق لـري، چـي د ((خرکـړو)) ويـاړلی لقـب د ځـان لپـاره وګټي.

توکم پېژندنه اوتوکم پوهنه

Ethnology&Ethnography

هغه هیوادونه چې په سیاسي جغرافیه کې یې رنګه قومونه اوبېلا بېل توکمونه د تاریخي انتخاب په حکم د یو ځای ژوند د پاره خوښ نا خوښه ځای پرځای سوي وي، د کورني یا د باندني حالاتوله بدلونه سره یې هرو مرودا پوښتنه منځ ته راځي، چې د توکمیز نوعیت یا ایتنیکي هویت پرمادي او معنوي مشخصاتو یې د پوهني رڼا واچوله سي.

په نونسمه پېړۍ کې چې د لویې برتانیې د اقتصادي پیاوړتیا او سیاسي پراختیا څپې د افغانستان سیمې ته نېغې راورسېدې، نو د آسیایي ولسونو د پېژندني او څېړنیزي پوهني په بهیر کې د افغاني ولسونو پلټني ته هم ټینګه توجه راوګرزېده او ګڼ ختیځ پوهان دې کارته وجوغېده چې زموږ د رنګه قومونو پر سیاسي، کلتوري، ژبني او تاریخي مسایلو باندې یو زیات شمېر څېړني او پلټني سرته ورسوي.

د دغې زماني په دوران کې له پیاوړو انګریزي ختیځ پوهانو څخه یو هم هغه کړولی څېړونکی او غښتلی پلټونکی چې "هېنري والټر بیلیو" نومېدی، د افغانانو پر بېلابېلو تاریخي، قومي، سیاسي او کلتوري اړخونو باندي یې د یو زیات شمېر تالیفاتو په وسیله د کره پېژندني او سوتره پوهني بنسټ پوره رڼا واچوله. نوموړي دخپلو څېړنو او پلټنو د جدي

اهمیت پـه اړه داسـي استدلال کـاوی، چـي د افغانـستان د خلکـو واقعـي پېژندنـه او هراړخیـزه پوهنـه د برتـانوي نفـوذ لـه پـوره بـر یالیتوبـه سـره ډېـره مرسـته کـولای سي. بېلیـو پـه خپـل هغـه اثـر کـي چي "د افغانـستان توکمونـه" نـومېږي، یـو ځـای داسـي وایـي چي: "د یوه قـوم ربښتیا نـۍ پېژندنـه پـر هغـه قـوم د بري نیمـه برخـه ده". یـو بـل ځـای بیـا د خپلـو مطالعـا تـو پـه رڼـا کـي یـوه پېـړۍ وړانـدي زمـوږ د ننـیـو بـد مرغیـو پـه بـاب داسـي پـېش گـویي کـوي: "ښـا یـي د منځنـۍ آسیا پـه دغـه گوټ کـي د سیاسي پېښو بهیـر تـر هغـه زیـا ت د افغانـستان خلکـو تـه د لوېـدیځو ملتونـو پـام راوگـرزوي، لکـه څو نـه چي د بر تـا نوي هند لـه انگرېزانو سره د دوی تېرو جگړو، ورته را وگرزاوه".

د "هېنـري والتـر بېلیـو" هغـه بـې سـاري لیکنـه چـي "د افغانـستان د ایتنـو گرافـۍ پـه بـاب یـوه پلټنـه" نـومېږي، زمـوږ د هیـواد د ټولـو تـا ریخـي قومونـو د پېژنـدني او د توکمونـو د پـوهني پـه باره کـي پـه زړه پـوري مـوا د لـري. شپږ کـا لـه پخوا چي د دې پـښتو سوي ا ثـر ځیني برخـي ښـا غلي عـارف خزان د "لېمـه" پـه مجلـه کـي خپرېدو تـه چمتـو کـولې نو دا اړتیـا لیـده کېدلـه چـي د عـادي لوسـتونکو د لازیـا تـي پوهېـدني د پـا ره ځینـي تخنیکـي کلمـا ت ښـه تـرا رو ښـا نـه سي. مـا د خزان صا حب لـه غوښتني سره سم یـو شـمېر څرگنـدوني پـه وړانـدي ترتیـب وکـښلې، چـي ښـایي، د عمـومي معلومـا تـو لـه زیـا تېـد وسـره هـم مرسـته کـولای سـي. اوس پـه داسـي حـال کـي چـي یـو پلـو لـه خپلـو کـره ماخذونو څخـه ډېرلېـري لوېـدلی یـم، خـو بـل پلـو بیـا ښـاغلي خـزان

صاحب ما ته لیکلې بلنه راکړې ده، چې په "لیمه" کې د "هینري والتهر بیلیو" د هغې خپرېدونکې څېړنې د لازیاتې پوهېدنې د پاره چې "د افغانستان د ایتنوگرافي په باب یوه پلټنه" نومېږي. ما ته په کار ده، چې د ایتنوگرافي او ایتنولوجي پر علمي مفاهیمو باندې یو څه زیا ته رڼا واچوم. د دې د پاره چې د ویاړلي خزان صاحب او نورو لوستونکو ناز پر مځکه و نه لوېږي، نو ځکه په تش لاس او وېجاړه دماغ دې ته اړېږم، چې یو څو توضیحي ټکي په دې باب ولیکم.

د خبرې سربایه د ایتنوس (ETHNOS) له کلمې څخه را وموښلوم. د ایوه لرغونې یوناني کلمه ده، چې چا په "نژاد"، چا په "قوم" او چا په "ذات" سره تعبیر کړې ده. خو د نن زمانې د یو علمي تعریف له مخې چې د ایتنوس د پاره ټاکل سوی دی، نو ټیک معنا یې په اوسني وخت کې د پښتو ژبې د "توکم" له کلمې سره خوله په خوله برابرېدای سي. ځکه ایتنوس یا توکم په خپله خاصه اصطلاحي معنا د وګړو هغه ثابت غونډې ټولنیز هویت افاده کوي، چې په ټاکلې سیمه کې په تاریخي لحاظ جوړ سوی وي او د ژبې، کلتور، روحیاتو او ځاني احساس ټاکلي خصوصیات یې، چې په نسبتي توګه ثبات لري، تر ځانګړي نامه لاندې تثبیت کړي وي.

د ایتنوس د کلمې له پیونده څخه یو زیات شمېر مشتقات منځ ته راغلي دي، چې د هغو په جمله کې ایتنوګرافي او ایتنولوجي د هغو دوو علمي څانګو نمونه دي چې د نونسمي پېړۍ د انسان پېژندنې یا انتروپولوجي په

ځېړنو کې يې ځای نيولی دی. دغه دوې بېلا بېلې علمي څانګې، سره له هغه چې د واحدې موضوع يعنې توکم، کلتوري حالات او خصوصيات د بېلا بېلو درېځونو له مخې څېړي، خو د نومونو د استعمال په برخه کې يې په نړيواله سويه د پوهانو ترمنځ يو لړ مناقشې تيرې سوې دي. همدغه منا قشې او مباحثې بيا کله نا کله د دې ستونزې سبب سوې دي چې د دغو دوو څانګو ترمنځ مفهومي حد بندي د ابهام په ګډوډې کې ومروړي او له څېړونکو څخه سمه لاره ورکه کړي. په هغو کلونو کې چې د شرقي او غربي بلاکونو ترمنځ د سړې جګړې تودې ورځې وې، نو داسې اورېده کېده چې شرقي پوهان په خپلو څېړنو کې يوازې د ايتنوګرافی نوم غوره ګڼې، خو غربي پوهان بيا د ايتنولوجی پر يوازني نامه بانـدې ټينګار کوي. معنا دا چې په هغه وخت کې علمي پرېکړې هم د غټ سياسي بېلتون ترنا وړې اغېزې لاندې وې او توکميزې څېړنې په ختيځ کې د ايتنوګرافی په نامه او په لوېديځ کې د ايتنولوجی په نامه ياد يدلې.

د دې د پاره چې نور هم د نړۍ په علمي محافلو کې د دغو دوو څانګو د نومونې تاريخي سابقه لږ څه په مستند ه توګه روښا نه سي، نو مناسبه يې ګڼم چې د لته زما د هغو پخوانيو او تا چاپه يا دا ښتونوله جملې څخه چې د ملي او ايتنيکي مسايلو د تيورۍ په باب مې لس دوولس کاله پخوا را غونډه کړې وه، ځينې هغه توضيحي برخې دلته را وړاندې کړم چې له دې بحثه سره اړه لري:

ایتنوګرافي او ایتنولوجي:

دغه دواړي کلمې چي تردې اوسه لا د انګرېزي او روسي ژبو په ټولو دایرة المعارفونو او قاموسونو کي له فرهنګي ارزښته یا استعماله څخه نه دي لوېدلي، د لفظي جوړښت له مخي په "ایتنو پېژندنه" او "ایتنوپوهنه" سره ترجمه کېدای سي. لومړی کلمه زیا تره د بشري طوایفو د بیان، د توکمونو د تشریح او د بېلابېلوا قوامو د ښوونې په معنا راوړه سوې ده. خو دویمه کلمه بیا د اقوامو د پوهني، د انساني توکمونو د پلټني او د بېلابېلو طوایفو د پېژندني په مفهوم ثبت سوې ده. د دې دواړو کلمو په معنا کي زیاترو غربي قاموسونو د نژادونو د پېژندني او یا پوهني عبارتونه هم راوړي دي چي البته د "ایتنو" د مخوندي افاده یې د معمول له مخي په "نژاد" سره کړې ده. په ځینو مواردو کي دې کلماتو د مراد فونومو رنګ هم اخیستی دی او هره یوه له هغې بلې سره یو شاني ګڼلې سوې ده. لاکن یو بل چېري بیا یوې کلمې ته پر هغې بلې باندي ترجیح ورکول سوې ده. د "ایتنوګرافر" او "ایتنولوجیست" نومونه هم له دوی څخه را وتلي دي، چي د لفظي خصوصیت له مخي لومړی په "توکم پېژندونکي" او دویم په "توکم پوهېدونکي" سره ترجمه کېدای سي.

د بریتانیکا دایرة المعارف د "ایتنولوجی او ایتنوګرافی" تر عنوان لاندي داسي لیکي: "په واردواره کي په دغو نومو هغه علوم یادېده چي د بشري نژادونو د تاریخ او خپرېدني چاري یې څېړلي. خو په اوسنیو زمانو کي، چېري چي

وګړي په انګرېزي ژبه خبري کوي. هلته دا نومونه عموماً یوازي پر کلتوري څېړنو باندي ایښوول کېږي. ایتنوګرافي د هغو توصیفي څېړنو نوم دی، چې د یوې تنا کلي سیمي پر تنا کلو قبیلو یا قومونو باندي رغېږي، خو ایتنولوجي بیا په زیا ته اندازه پر تیوریکي اړخو باندي بیان کوي. په انګلېنډ کي دغه توپیر نور هم تر دې اندازې پوري انکشاف کړی دی، چي ایتنولوجي یوازي د کلتوري انکشاف د تاریخي مسایلو په پلټنه پوري محدود وي، لا کن د ټولني او کلتور د مقایسوي او عمومي څېړنو د پاره د "ټولنیزي انسان پېژندني" نوم په کاراچوي. د متحده ولایا تو انسان پېژندونکي بیا غوره ګڼي، چي د دا سي ټولوچا رود پاره د ایتنولوجي کلمه د یو عام نامه په توګه تر استعمال لا ندي راسي.

ایتنولوجي او ایتنوګرافي د انسان پېژندني (انتروپولوجي) د څانګو په توګه له ارکیالوجي، ژبپوهني او بدني انسا ن پېژندني، جغرافیې او همدا رنګه تا ریخ سره نیژدې اړیکي لري."

د مراجعې نمبر (۱)

د دې د پاره چي د دغو دواړو کلماتو د رواجېد و او استعمالېدو په توپیر نور هم ښه تر ا وپوهېږو، نو باید هغه سابقه یې هم ترنظر تېره کړو، چي د نړۍ په علمي حلقو کي یې تېره کړې ده. د اجتماعي علومو په یو تشریحي قا موس کي

چې د "یونسکو" په سپارښت په ۱۹۶۵م کال کې راوتلې دی
پر دغو کلما تو داسې خبرې سوې دي:

"ایتنولوجي (او همدارنګه ایتنوګرافي):

الف. ۱. د ایتنوګرافی کلمه په اوسني وخت کې نسبتاً په ثابت ډول د انتروپولوجی په لیکنو کې د دې د پاره استعمالیږي چې "د بشري ټولنو په باره کې توصیفي څېړنې" افاده کړي. دغه ټولني چې په ایتنوګرافي کې تر بحث لاندې نیولي کیږي، که څه هم حتمي نه ده، خو معمولاً هغه په نامه داسې لومړنی ټولني دي، چې د سیاسي او اقتصادي انکشاف له پلوه نسبتاً د ساده مرحلې په سطحه کې وې. خو توصیفي څېړنې چې لا هم اروم رو ځینې تعمیمات لري او بلهدا چې له تېري نیمې پېړۍ را په هیسته د ټولنیزي انتروپولوجی په مسایلو کې له تیوریکي چوکاټه څخه د استفا دې تعامل خورا زیات انکشاف کړی دی، نو ځکه د نن ورځې د ایتنوګرافی لیکنې، چې زیاتره د اجتماعي انتروپولوجیستهیانو له خوا څخه کیږي، اروم رو تر ډېره حده تیوریکي خصوصیات لري. دا خبره چې اوسني اجتماعي انتروپولوجیستهیان په عام ډول د خپلو ځانو په باره کې ایتنوګرافران دي، نو یې د ایتنوګرافی او اجتماعي انتروپولوجی تر منځ پولې یو د بله سره پرله ګډې کړې دي. *

الف. ۲. د ایتنولوجی کلمه د معنا له پلوه پر دغه شان ثابت حالت باندې نه ده پاتې سوې او رشتیا هم د پلټنې هغه پراخه ساحه چې وار د واره تر دغه نامه لاندې وتپا کل سوه، اوس

د درو گونو بېلا بېلو ځانګو تر منځ وېشلې سوې ده، چې د اجتماعي، کلتوري او بدني انتروپولوجی په درو جلا جلا نومونو یا دېږي. دغه کلمه لکه څنګه چې ښا یېده، هغونه ډېره گټهوره و نه ختـه، او تر یوې اندازې پوري یې له دې جهته په ارزښت کي کمی راغی، چې ایتنولوجی داسي ادعا درلوده، چې د مسایلو د توضیح د پاره کار ور کوي، خو په تېره پېړۍ کي د توضیح طرزونه پر بل حال واووښته او ډولونه یې خورا ډېر زیات سوه.

ب. ۱. دا کلمات د نونسمي پېړۍ په منځنیو کلونو کي د لومړي ځل د پاره د عمومي انتروپولوجی په ساحه کي تر استعمال لاندي راغله. په سر کي داسي ښکارېدله، لکه ایتنولوجي چي یو ډول تاریخ وي. د ایتنو گرافی د توصیفي څېړنو په مقابل کي "د قومونو تاریخ د ایتنولوجی په نا مه یا دېدی.

" **خو د پېړۍ په پای کي بیا د دې دوو موضوعا تو تر منځ چنداني فرق او تفاوت نه کېدی. څکه نو اې. بي. ټایلر په ۱۸۹۱- م کال کي چي کله د ایتنوگرافی دنده ټاکي، نو وایي چي "ایتنوگرافي هغه علل پلټي، چي د کلتور پدیدې یې منځ ته راوړي دي او هغه قوانین څېړي، چي همدا پدیدې یې تابع دي." یو څو پانې وروسته بیا دا خبره تشریح کوي چي د کلتور انکشاف" د ایتنولوجیکي څېړنې یوه څانګه بلله کېږي.

" ***خو يو شمېر پوهانو بيا زيار ايستلی دی، چې د دې کلماتو تر منځ پخوانی بېلوالی وساتي. په دې ترتيب نو اې. ايچ. کينې د ايتنوګرافي د تعريف په برخه کې وايي چې" که ټيک خبره وسي، نو تر ساينس د ادبياتو نوم ورته مناسب دی. ځکه دا يو سوچه توصيفي بيان دی، چې د خلکو له مشخصاتو، تعاملاتو، ټولنيزو او سياسي حالاتو سره اړه لري، پرته له دې چې د دوی تر منځ د ممکنو فزيکي مناسباتو يا خپلويو مسايل په نظر کې ونيول سي. د دې ځانګي موضوعات د خلګو بېلا بېل ګروپونه دي، چې يو له بل څخه ګوښې يا جلا په پام کې نيول کېږي . دا له ايتنولوجي څخه فرق لري. ځکه هغه که څه هم کټ مټ په سر سره دغه بشري ګروپونه مطالعه کوي، خو دوی ټوله د يوې يا زياتو لرغونو کورنيو د غړو په توګه يو د بل سره د اشتراک په وجه او ملاحظه تر کتنې لاندې نيسي.

****ج. ۱. انترپولوجي د دې پر ځای چې د تکامل يا د انشعاب له نظريې سره سم د اصلي موريني يا مبدې سره علاقه ونيسي، اوس يې دې لوري ته توجه را ګرزولې ده، چې موجودي ټولني د بشپړو سيستمونو په توګه د دندي يا وظيفې له مخې داسې تحليلوي، چې دا سيستمونه له فزيکي اورګانيزمونو سره د قياس په وسيله هسې پرتله کړي، چې زيا تره اغراق هم په ګډ وي.

په دې ترتيب نو د اجتماعي انتروپولوجی دې ته مخه سوه، چې نوي تيا کلي هڅه فونه او ميتودونه يې له

پخوانۍ ایتنولوجیکي انتروپولوجۍ څخه فرق وکړي او نو ځکه د ایتنولوجۍ کلمه د ځینو پوهانو له خوا څخه یوازي په دې پوري محدوده سوه، چي " سوچه تاریخي یا خو ما قبل التاریخي غونډي پلټني " کښیباسي. په دې ډول نو " راد کلیف براون " په ۱۹۳۶-م کال کي ایتنولوجي د قومونو د تاریخ په ځېر تعریف کړه، چي د هغې په دا بره کي " د نژادونو تاریخ، د ژبو تاریخ او د کلتورونو تاریخ، که د ژوندیو ولسونو له مطالعې څخه لاس ته راځي او که د ارکیالوجۍ له بقایاوو څخه، ټول را شاملیږي.

" *****ج. ۲. په امریکا کي ایتنولوجي که څه هم د اجتماعي انتروپولوجۍ سره مقابله کیږي، خو افادې ته یې معمولاً پراخه ساحه ټاکلې سوې ده. هلته اجتماعي انتروپولوجي ویل کېږي چي د اجتماعي کلتور پر ځای اصلاً له اجتماعي جوړښته سره سروکار لري. (د مثال د پاره دا اثر وګورئ.

******)" اې. آی. کروبېر " ایتنولوجي داسي تعریفوي چي "د ګروپونو په توګه د ولسونو، د دوی د کلتورونو او د دوی د ژوندانه د تاریخونو ساینس دی، پرته له دې څخه چي د پرمختګ درجه یې په نظر کي ونیول سي "خو بېدني" بیا ایتنولوجي فقط له کلتوري انتروپولوجۍ سره یو شاني بولي.

*******ج. ۳. د اروپا په قاره کي ایتنولوجي همدارنګه په یوجا مع مفهوم سره استعمالیږي. په فرانسه او المان کي زیاتره داسي کلي افاده لري چي (بې له

فزيکي خصوصيا تو څخه) نور نو ټوله د هغو ولسونو اجتماعي او کلتوري مطالعات کښيباسي، چي په نامه ابتدايي يا د ليک تر مرحلې وړاندي قومونه بلل کېږي.

"د مراجعې نمبر (۲) د دې دواړو کلما تو تر تاريخي سابقې چي را تېر سو او د منا قشو يا مباحثو له ابهامه څخه يې ځان راوباسو، نو وينو چي د پيا وړو ژبو په هر قاموس او هر دايرة المعارف کي بيا هم د ايتنوګرا فی او ايتنولوجی د واړه نومونه په مخه راځی او د هر يوه په پېژند نه او ښوونه کي د تعريف او توضيح د پاره بېلا بېل عبا رتونه په کاراچول کيږي. ځکه د پوهني دغه دوې څانګي، سره له هغه چي پر يوه موضوع با ندي رغېږي، خو له دې يووالي سره بيا هم بېلوالی لري او د نومونو توپيريې دلته، هلته په څېړنواو پلټنو کي پا لل کېږي. د مثا ل په ډول همد ا ګړی زما په وړاندي د بي بي سي انګلش ډکشنري، چي په ۱۹۹۳-م کال کي چاپ سوې ده، دغه نومونه يې د واړه څنګ پر څنګ په بېلا بېله توګه له خپلو تعريفا تو سره دا سي را وړي دي:

ايتنوګرافي د انسا ن پېژندني هغه څا نګه ده، چي په دې کي بېلا بېل کلتورونه تر څېړني لاندي نيول کېږي او بيانېږي.

ايتنولوجي د انسا ن پېژندني هغه څانګه ده، چي په دې کي د خلکو د بېلا بېلو نژا دونو د جوړښت او کلتور خبره تر څېړني او مقا يسي لا ندي نيوله کېږي. په دې نيت چي د پښتو ژبي په تو کميزو ليکنو يا ايتنيکي څېړنو کي د مفهومي ګډوډی مخه نيولې سوې وي، نو قريب څه د پاسه لس

کـا لـه وړانـدي مـي پـه کـا بـل کـي د اقوامـو او قبا يلـو د وزا رت مجلې تـه يـوه لنډ کی مقا لـه وکښله او پـه هغې کي مي د لومړي ځـل د پـا ره يــوه داســي نـوې خبـره را وړانـدي کـړه، چـي بايـد "پـښتـــون ـ پېژندنـه" او "پـښتون پوهنـه" د څېړنـي د بېلا بېلـو څا نگو پـه بڼه تثبيت سي. پـه دې ليکنه کي زما عـلمـي مطلب دا وو، چي مـوږ بـا يـد پـه پـښتو څېړنـو کـي هم ايتنـوگرافي او هـم ايتنولـوجي دواړه سم سره و پېژنـو او بـېلا بېـل مفـاهيم يـې پرځپـل ځـای باندي استعمال کړو. بيـا نـو نـه يـم خبر چي هغـه ليکنـه څـه سوه، خو غـا لـب گمان مـي دا دی، چي ښايي د اسلامي نـا تـا رپـه تـنظيـمي يـا ډاسـکو کـي بـه دا مجـا ل نـه وي ورتـه بـرا بـر سـوی، چي د چاپ مخ و ويني.

پـه هـر حـا ل کـه موږ "ايتنـوس" پـه تـوکم سره ترجمـه کړو، نـــو ايتنـــوگرافي کېـــد لای ســـي، پـــه "تـــوکم پېژندنـــه" او ايتنولـوجي کېدلی سي پـه "تـوکم پوهـنه" پـښتو ژبـي تـه واړوو. تـوکم پېژند نـه يـو توصـيفي بيـا ن گڼـل کېدای سي، چي د تـوکم د کلتـوري حـا لا تـو او خـصوصياتو څرنگـوالی ښيي، خـو تـوکم پوهـنه بيـا يــو تعليلـي بيــا ن بلـل کېدای سي، چـي د تـوکم د کلتـوري حـا لاتـو او خـصوصياتو عـوامل او سببونه ښيي. پـه دې حـسا ب نـو تـوکم پېـژنـد نـه د "څرنگـه how" پوښـتني تـه او تـوکم پوهـنه د" ولـي why " پوښـتني تـه پـه خپـلـو څېړنـو او پلټنـو کـي جوابونـه وايـي. د ټـا کلـي مثـال پـه توگـه کـه پوښـتنه داسـي راوړانـدي سـي، چـي پـښتـون ولـس څونـه قبيلـې، ټپـې، خېلونـه، پلرينـي او پـښې يـا ښـاخونه چيـري او څرنگـه لـري، نوسم

تیک جواب یې د " پښتني توکم پېژندني" په توصیفي یا حکایتي بیان سره ویل کېدای سي. خو که بیا پوښتنه په داسي بڼه وسي، چي ولي دونه قبیلې، تیپ، خپلونه، پلریني او ځانګي دلته، هلته په یوه یا بله بڼه منځ ته راغلي دي، نو جواب یې د " پښتني توکم پوهني" په تعلیلي بیان سره ویل کېدای سي. په " توکم پېژند نه" کي هرڅوک له خواصو څخه ئیولې تر عوامو پوري تړوله خپله وندېه اخیستلای سي. خو" توکم پوهنه" بیا یو مسلکي کار دی، چي یوازي هغه کسان سم په پوهېږي، چي د توکمیزو جریاناتو د پیدایښت، پرورښت او پایښت په طبیعي او تاریخي قانونمندیو باندي یې پوره سد رسېږي.

د دغوځرګند ونو په رڼا کي د " هېنري والتهر بیلیو" توکمیزه پلټنه تر هغه ځایه چي د بېلابېلو اقوامو نومونه یې ثبت کړي دي، د افغانستان د وګړو توکم پېژندنه ګڼله کیږي. خو دا چي همدا نومونه یې بیا د اروپایي، پرشیایي او هندي اقوامو له نومونو سره تړلي دي زموږ د ګډ واو ګڼو ولسونو په باب یوه توکم پوهنه بلله کېدای سي. په دې حساب نو د ده څېړنه" د افغانستان د توکم پېژندني او توکم پوهني یوه پلټنه " ګڼله کېږي.

کاندید اکاډیمسین محمد انور نومیالی د تینګهوی کمپ، د ستوهولم ښار ګوټی، ډنمارک، ۰۶،۰۷،۲۰۰۰

Reference Number (۱)

Encyclopaedia Britanica . U.S.A. ۱۹۷۰, p. ۷۹۲

Reference Number (۲)

Group of Authors, A Dictionary of the Social Sciences,U.S.A ۱۹٦٥, pp. ۲۴۵-۲۴٦

* Refer to: E.E. Evans-Pritchard, Social Anthropology , London : Cohen & West, ۱۹۵۱, ch. IV

** Refer to: J.C. Prichard, The Natural History of Man, London: Bailliere, ۱۸۴۳, P.۱۳۲

*** Refer to: Primitive Culture, London: Murray , ۱۸۷۱, Vol. ۱, pp. ۱۹, ۲۳.

**** Refer to: Ethnology, Cambridge: Cambridge University Press, ۱۸۹٦, pp.۲, ۳.

***** Refer to: Radcliffe-Brown, The Development of Social Anthropology, Chicago (Mimeograph) , p. ۳۰.

****** See: D. Bidney , Theoretical Anthropology, New York: Columbia University Press, ۱۹۵۳, P. ۱۰۱

******* Refer to: Anthropology, New York: Harcourt , Brace, ۱۹۴۸, p. ۵

له یوناني ژبې سره دپښتوخپلوي

د بي بي سي لـه راډيو څخـه هغـه ادبي يـا فرهنګي غـوندي پروګـرام، چـي هلتـه د پـښتو وينـدويانو د خپـل ذوق لـه مخـې پېلوزي يـا پېلوځي پـه نـا مـه بللـې دی، کلـه نـا کلـه دا سي مطالب هـم خپـروي، چـي د خبرتيـا د پـاره پـه اوريـدلو ارزي. د روان کـال (۲۰۰۶) د ميـي د مياشـتي پـه ۲۷ نېټـه دغـه پروګـرام د ښـا غلـي داؤد جنبــش پــه وينـدويي لـه دې څرګنـدوني سـره راپيـل

سو. چې د ښاغلي امان الله غلزي د څېړنې يا پلټنې پر بنياد يې د پښتو او يوناني ژبې ترمنځ د لرغوني خپلوۍ داسې يادونه وکړه، چې د پښتو ژبې يا د پښتنو د کام هغې پخوانۍ زمانې ته يې فکر ځغلاوه، چې د مسلمانۍ تر راتلو د مخه يې د پښتونخوا له پراخې ورشو سره اړه درلوده. ښاغلي جنبش د خپلو معلوماتو له مخې اوريدونکو ته داسې وښووله چې دا هغه لومړی نوی څرک دی، چې د پښتو او يوناني ژبې د اشتراک په اړه د ښاغلي غلزي په څېړنه کې را سربېره سوي دي.

ما که څه هم تردې آنه د غلزي صاحب کومه پلټنه يا څېړنه په دې باب چيري نه ده ليدلې او نه هم په دې پوهېږم، چې آيا د دغې موضوع د ثبوت د پاره به يې د ژبپوهنې يا کلتوري توکم - پوهنې له پلوه خپل تاريخي دستاويزونه راغونډ کړي وي او که به يې د ځينو صوتي او لفظي شباهتونو په رڼا کې همدې لرغونيز اشتراک ته خپل علمي پام اړولی وي. خو په هرحال د ده کار او زيار ته په درنه سترګه ګورم او په دې ترڅ کې غواړم زما يو شمېر نيمګړي معلومات له هغو علاقمندانو سره شريک کړم، چې په دغه نوې پلټنه کې د تاريخي بهير له رښتينو حقايقو سره زيا ته مينه لري.

د نن ورځې په روا نوشرايطو کې زيا تره داسې ليکنې ما ته په مخه راځي، چې د پښتنو د ايتنيکي هويت يا کلتوري ماهيت پر مبا د يو باندې د يوې يا بلې سوېې بېلا بېل ليکوالان په يوه يا بل منظور خپلې راسته او چپه قلم فرسايي کوي. خو د دوی ليکنې د غايې او نتيجې په حساب اکثره د

سیاسي لانجو او جنجالو تر فشار لاندي یوې او بلې خواته په انحراف کې ډ وبېږي. د دې د پاره چې د پښتو او یوناني ژبې تر منځ د اشتراک نا آشنا پدیده د نورو تاریخي مسایلو په څېر د روانو سیاسي انحرافاتو ښکار نسي، نو باید علمي وګړو ته دا خبره څرګنده سي، چې د دغه لرغوني اشتراک یادونه د لومړي ځل د پاره ما د هغه انګرېز مستشرق په اثر کې لوستې ده چې "هېنري والتهر بېليو" نومېږي. نوموړی مستشرق یا ختیځ پوه په خپله هغه رساله کې چې "د افغانستان د ایتنوګرافی په باب یوه پلټنه نومېږي" او لومړی ځل په ۱۸۹۱-م کال کې واردواره خپره سوې ده، پوره یو سل او پنځلس کلونه پخوا په بشپړ صراحت سره دا سې کاږي:

پښتو ترجمه

"د دې پلټنې په بهیر کې مې د نورو پېژندنو تر څنګ ځیني اوسنی قبیلې چې همدا ګړی په افغانستان کې اوسي، د هغو یونانیانو د اولادې د څرګندوونکو په څېر پېژندلي دي، چې په لرغونې زمانه کې یې پر دې ملک باندي حکومت کاوی. خو دا وخت مې نه دی موندلی چې پر دغه موضوع په دونه زیات تفصیل وړغېږم، لکه څونه چې په ارزي. البته زه باید دلته دا ووایم، چې د دغو یوناني الاصله قبیلو په باب په دې پلټنه کې درج سوي کشفیات داسې نه دي، چې د همدغه بې تفصیله بیان په دلیل نو بې له درنګه تردید سي. ځکه په دې باب که چیري زما د پېژندنو د صحت په اثبات کې د دلیل په توګه کوم شي ته ضرورت سي، نو دا خبره تر بل هر شي یو

قاطع شاهد ګڼل کېدای سي چي د هغي ژبي لغات چي همدا نن ورځ افغاني وګړي د خپلي بومي لهجې په څېر خبري په کوي، ترنیمي اندازې لږ یا ډېر _ بلکي لا ډېر ترلږ – هغه یوناني کلمات دي، چي یا یې لومړنی شکل نه دی بدل سوی او یا که بدل سوی هم وي نو بدلون یې دونه جزیي دی، چي اصل یې په آساني سره پېژندل کېدای سي"

English original text

"In the course of the inquiry, I have, amongst other identifications, identified certain tribes now inhabiting Afghanistan as the representatives of the posterity of the Greeks who anciently ruled in the country. But I have not had time to enter into this subject as largely as it deserves; though I may here state that the discoveries recorded in this Inquiry regarding these tribes of Greek descent are not for that reason to be rejected off-hand. Because, if anything is required by way of proof to substantiate the accuracy of my identifications in this connection, no evidence could be more conclusive than the fact, that the vocabulary of language they at this day speak as their vernacular dialect is to the extent of one half, more or less-more rather than less- either unaltered Greek or Greek changed so little from the original as to be easily recognizable"

Refer to: An Inquiry into the Ethnography of Afghanistan

by H. W. Bellew ۱۸۹۱

له دې بيانه سره جوخت دا يادونه هم بې ځايه نه راته ايسي، چي نوموړی اثر مي څه د پاسه دوولس کاله وړاندي له انگرېزي څخه پښتو ته را اړولی دی. زما د ترجمې ځيني لړ برخې د "ليمه" مجلې د ۱۹۹۹-م کال د ۱۲ گڼې د ۲۰۰۰-م کال د ۱۳۱۴ او ۱۵ گڼې په پاڼو کي تيت او پرک خپرې سوي دي. خو زما په لاس يوه ليکلې کاپي مې د تېري پېړۍ په وروستيو کلونو کي ښاغلي معصوم هوتک ته هم ور لېږلې وه. زما اصلي کاپي اوس دا گړی د ښاغلي ډاکټر شېر حسن په کاغذو کي له ځيرېدو او ورکېدو څخه خوندي سوې ده.

د بيليو په څېړنو کي خورا جالب ټکي ليده کېږي. هغه نه يوازي د پښتنو او يونانيانو تر منځ د ژبنی خپلوی بيانونه کوي، بلکي د خپلونو او قبيلو زياتره پښتني نومونه هم دا رنگه د يوناني قبيلو او را جپوتي خپلونو له نومونو سره پيوندوي. د تاريخي فاکتونو له مخي داسي زيات شواهد لاس ته را تلای سي، چي زموږ د گڼو ولسونو پر لرغوني سابقه باندي پوره رڼا اچوي. ځکه زموږ د خلگو په باب د هېرودوت مستندي يادوني، آريانا ته د سکندر راتگ، په سيمه کي د يوناني هنر غوړېده، د يوناني ليک کتيبې، بوديزم ته د يونانيانو رجوع او داسي نور گڼ موارد ټول هغه عيني منابع دي، چي تر مسلمانی د مخه زموږ د مشترک تاريخ پر هنري او کلتوري خصوصياتو باندي څرگند د لالتونه لري.

د ملي خپلواکۍ ورځ

په مسکو کې ګڼ شمیر افغاني پردېسان چې د هر قوم، هرې قبیلې، هرې عقیدې، هر مذهب او هرې سیاسي آیډیالوژۍ پر تمین استازي او قدرمن اشخاص یې په منځ کې موجود دي، نن ورځ د دې واحد او سپیڅلي مقصد په نیت دلته را ټول سوي دي، چې د خپلې ګډې مورنۍ خاورې او آبایي هېواد افغانستان د هغو ویاړلو ورځو اتیا یمه سالګره یا نه هېریدونکې خاطره ونمانځي، چې زموږ خلګو د لویې برتانیې له دولتي تابعیته څخه سیاسي آزادي واخیسته او د ملي خپلواکۍ سرلوړي یې په برخه سوه.

د بل له حاکمیته څخه کرکه او نفرت، په ملي سرکښۍ کې بې ساري شدت او د حریت د ساتلو د پاره د قربانۍ شهامت زموږ د هېواد د ټولو ولسونو په خټه کې اخښلی یو تاریخي خصلت دی. زموږ پر وطن که متجاوز قدرتونه راغي یا اهریمني طاقتونه، که ستري زلزلې پر راغي او که غټ طوفانونه، که خونړي انقلابونه پر راغي او که درانه انفلاقونه، که الحادي چپاوونه پر راغي او که اسلامي تاړاکونه خو په داسي ټولو حالاتو کې زموږ د ولس دا جاوداني ترانه څوک نسي خاموشه کولای چي:

بندګی ګر شرط باشد زندګی در کار نیست

زموږد مشترکو ویاړونو ورځې په دې ارزي چې ویې نمانځو او جشنونه یې ونیسو. دا کار د ملي روژنې یو مهم اصل ګڼل کېږي. دغسې لوییي ورځې، دهغو شانداره نمانځنې او دغه راز تولنې چې دهیوادنې احساس په ایجاب د هرقوم، د هرې طبقې او دهرې مفکورې وطنداران په یوه تالار کې سره راټولوي، په خپله بالذات یوه ارزښتناکه اجتماعي او سیاسي پدیده ده، چې د ملي یووالي بشپړه څرګندونه کوي.

د خپلواکۍ ورځ چې په انګریزي ژبه کې ډېره وختې تسجیل سوې او تعریف سوې ده Independence Day په نامه یې بولي. دا د یوه هېواد هغه ورځ بلله کېږي، چې ولس یې په همدې ورځ د یوه بل بیګانه هېواد له دولتي حاکمیته څخه خلاص سوی او دځان حکومتي واګې یې په خپل لاس کې اخیستې وي.

دغه شان حکومتي استقلال، یا دولتي خپلواکي او یا ملي آزادي د ولسونو په ژوند کې یوه تشه احساساتي یا مجرده جذباتي خبره نه ده، لکه ځیني شاعران چې یې فکر کوي، بلکې له سیاسي اهمیته ډکه یوه اجتماعي ـ اقتصادي پدیده ده، چې باید دوطن هر وګړی یې په ښېګڼه باندې وپوهېږي او په ساتنه یا پالنه کې یې د قربانۍ او فداکارۍ تر حده پوري سر او مال ونه سپموي. همدا دلیل دی چې دخپلواکۍ د جشن په مناسبت، تر تفریحي ساتېریو علاوه، هر هیواد تر وسه، وسه زیار باسي، چې د خپل مادي او معنوي انکشاف پرلهپسې لاس ته راوړنې هر چا ته وړاندې

کړي او دا حقیقت په ښکاره ثبوت ته ورسوي چې دخپلواکۍ په دوران کې یې رښتیا هم د ژوند مادي او معنوي شتمنۍ تر پخواني دوران زیاتې سوي دي .

دا خبره له شکه وتلې ده چې د افغان ولس سیاسي او دولتي استقلال د روانې پیړۍ په دوهمه لسیزه کې هغه وخت له مقتدرې برتانیې څخه تر لاسه سو، چې د نړۍ ډېر نور اسیایي او افریقایي هېوادونه لا د استعماري واکمنیو تر لاس لاندې وو او دومره واک یې نه و موندلی چې د ځان حکومتي واګې په خپل اختیار کې واخلي. زموږ د خپلواکۍ ستره کارنامه چې په خپل وخت کې زموږ د ټوله ولس د سرلوړۍ یوه شانداره نړیواله پېښه وه ، هر چېري یې د ملي آزادۍ څپاند ه بهیرونه د مورال او روحیې له بابته خورا ډېر پیاوړي کړه. ددې خبرې د ژوندي شهادت د پاره لږ تر لږه په برتانوي هند کې زموږ د خپلواکۍ د غښتلو اغېزو پر تمین تاریخ ته مراجعه کولای سئ.

خو د خپلواکۍ د ګټلو د پاره زموږ د خلګو ستره مبارزه له نړیوال اهمیته سره یوه د پام وړ سیاسي نقیصه درلوده او هغه دا چې د ملي روحیې یا وطني جذبې پرځای د غزا او جهاد په مذهبي روحیه تبلیغ کېدله. زموږ عام ولس د استقلال کال د غزا د کال په نامه یاداوه او امیر امان الله خان یې د غازي په لقب نازاوه. په دې حساب یې زموږ میهني عاطفه تر مذهبي عاطفې قربانوله ، زموږ خپل ویاړ یې له موږ څخه بېګانه کاوه او په هغه روحیه پوري یې تاړه، چې موږ ته د غزا له عربي کلتوره څخه راغلې وه، په داسي حال کي چي هم هغه وخت او هم

اوس لا زیات عربي هېوادونه د غزا او جهاد له اوږدې سابقې سره د غربي هېوادو تر سیاسي او نظامي حمایې لاندې د لږ یا ډېر تابعیت په شرایطو کې ژوند کوي.

دا یوه حسابي خبره ده، چې سیاسي خپلواکي په اصل کې د اجتماعي او اقتصادي خپلواکۍ یوه اساسي وسیله ده. خو له بده مرغه زموږ پر ولس ډېره گرانه خپلواکي له ټوله سیاسي او ملي قدسیته سره زموږ په اجتماعي او اقتصادي ساحو کې د کورنیو یا د باندنیو او یا دواړو عواملو له پلوه خپل تاریخي ثمر ته ونه رسیده.

زموږ که خوښه وي او که مو نه وي خوښه، نن یا سبا زموږ د نوي زماني نسل چې د نړۍ په بیلا بیلو هېوادو کې تیت دی او هلته د انساني ژوند د ډېري ترقۍ د سر په ستر گو وینې، نو هرو مرو زموږ د مقدساتو په اړه د منفعت پوښتنه راپورته کوي او په دې جمله کې له زاړه نسله څخه دا سوال هم پوښتي، چې زموږ سیاسي خپلواکۍ موږ ته کومه اجتماعي او کومه اقتصادي گټه رارسولې ده؟ زه نه پوهېږم چې زموږ پوهان، زموږ رهبران، زموږ مشران او زموږ د سیاست مداریان به دوی ته څه ځواب ور کوي؟ ځکه همدا اوس که موږ د اتیا کلنې خپلواکۍ تاریخ ته یوه لنډه کتنه وکړو او زموږ اوسنی هېواد په ختیځ او لوېدیځ کې د هغو وطنو سره مقایسه کړو، چې تر موږ یې ډېره ناوخته سیاسي خپلواکي اخیستې ده، نو په دې حقیقت مو پوره سد رسېږي، چې هر څوک د ژوند په ټولو ساحو کې تر موږ ډېر د مخه دي او هم د سیاسي شعور په ډگر

کې خورا تکړه او فعال گوندونه، غښتلي حزبونه، بارسوخه سازمانونه او پیاوړي اورگانونه لري چې خپل مملکتونه د اجتماعي سوکالۍ او اقتصادي پرېمانۍ په استقامت کې وړاندې بیایي. موږ بېچاره گانو چې هر کله د غلامۍ یا بندگۍ له یوې کړۍ څخه د غاړې د خلاصیدو کوښښ کړی دی، پر ځای یې نورې درنې او ځیږې کړۍ زموږ په غاړه کې لوېدلي دي.

اتیا کاله پخوا موږ لا د خپلې گټلې خپلواکۍ مبارکي نه وه اخیستې چې بیا سمدستي هغه کورنۍ جگړه زموږ پر خلکو تحمیل سوه چې د خپلواکۍ د انکشاف ثمره یې د هغه اوږده اختناق په نتیجه کې را بدله کړه، چې څه د پاسه پنځوس کاله یې د مستعمرو تر سویې لاهم ډېر شاته وغورځولو. دد غه اختناقي دوران له تندي څخه هغه کرغېړنه تپله کوږتړنسي پاکیدلای چې ارواښاد پژواک په یوه حکیمانه جمله کې داسې تصویر کړې ده:

زموږ یو عجب هېواد دی، چې په خپله آزاد دی، خو خلک یې بندیان دي! په وروستیو حوادثو کې هم موږ له یوې غلامۍ څخه سر غړاوه، خو په نتیجه کې یې د غلامانو د غلامۍ پنځه، شپږ طوقونه زموږ غاړي ته رااچولي دي. په همدې بده ورځ کې دي لا بیا هم زموږ پر عام ولس باندې شاباسی وي، چې د خپلواکۍ د برم په اتیایمه کالیزه کې لا زموږ د آزادي خاوري دا مستته ترانه له خولې نه اچوي، چې:

بند گی گر شرط باشد زنده گی در کار نیست

دم درحاله زموږ د ټولو آزاد منشه خلګو په وړاندي که په هېواد کې دننه دي او که دباندي يو مهم سياسي - ملي ضرورت همدا دی، چې د خپلواکی د ساتلو او پاللو په وطني روحيه کي سره راټول سي او د نړيوالي معياري ډيموکراسی د ښخو اصولو پر بنا د يوه نوي انساني افغانستان د جوړېدو په ستره کارنامه کي ګډه او صادقانه برخه واخلي. يوازي له دغي لاري ښخه کېدای سي، چي د خپلي اتيا کلنې سياسي خپلواکی په برکت زموږ د ټولني هغه قهقرايي بهير پوره جبيره سي چې د يو شمېر کورنيو او دباندنيو کشمکشو او جنجالو په نتيجه کي زموږ پر سياسي، اجتماعي، اقتصادي او کلتوري مؤسساتو تحميل سوي دي.

به پېش در راه استقلال وطنی و ديموکراسی واقعی!
د ۱۹۹۹ کال د اګست ۱۹ نيټه

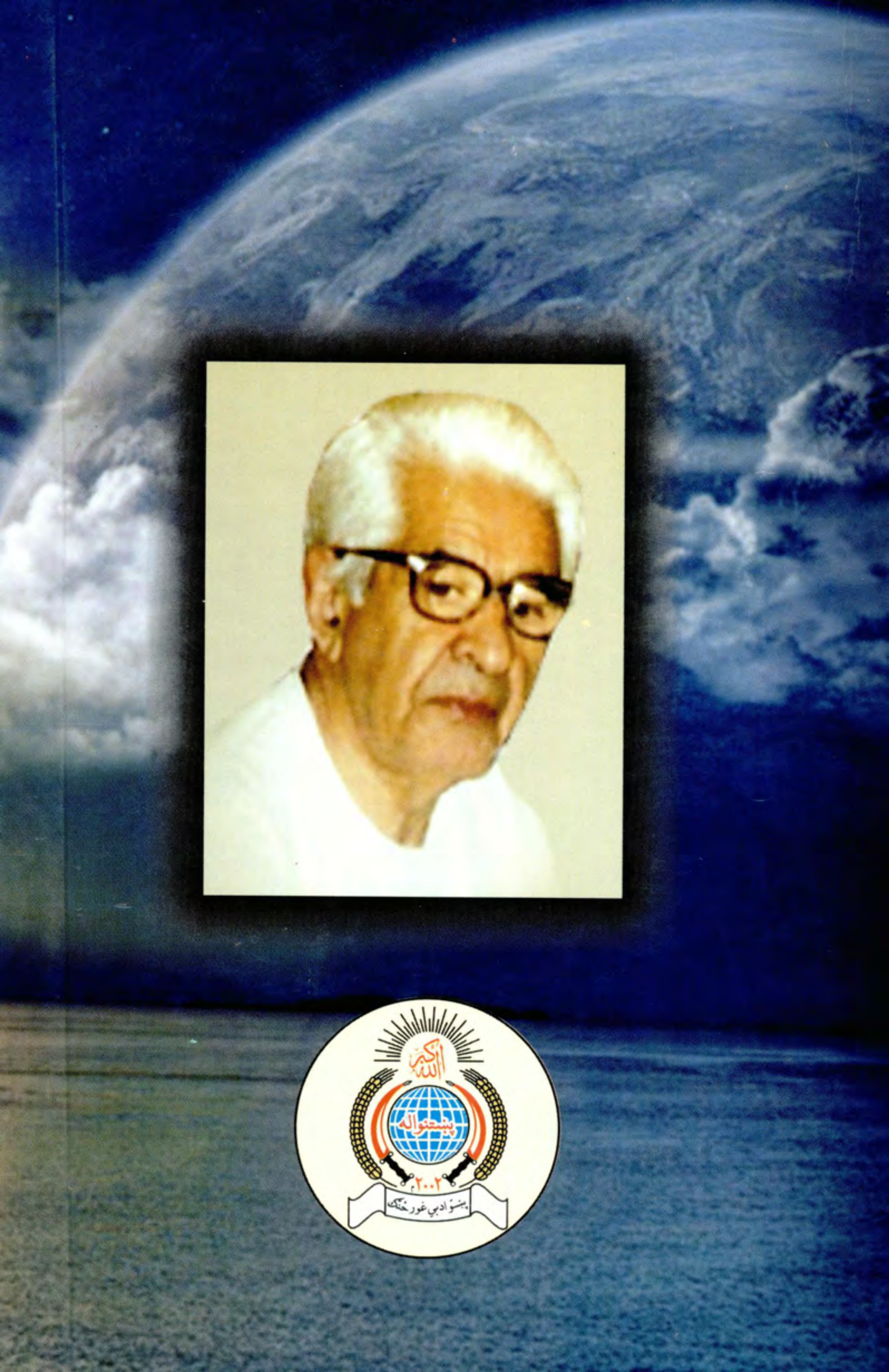
الله اکبر
پښتنواله
۲۰۰۲م
پښتو ادبي غورځنګ